

„УКРАИНСКИЙ АЛЬМАНАХ“ 1831 РОКУ

„Украинский альманах“, що вийшов у Харкові 1831 року, становить собою перше видання подібного роду на Україні. Як відомо, у 1820, 1830 і 1840-х роках альманахи були надзвичайно поширені і дуже популярні в Росії. Можна сказати, що жоден з літераторів того часу, від Пушкіна і до якогось невдахи - борзописця, що ледве спромігся вибитися над рівень ординарности, не пройшов свого літературного шляху, минувши альманахи. Українські літерати, що намагалися йти на одним рівні з Петербургом та Москвою, так само пробували своїх сил в цій інтересній роботі і захоплювались альманахами. Алеж звичайно воліли вони ступити на новий самостійний шлях у цій роботі. Перші редактори альманаху, що з'явився на Україні, „Украинского альманаха“, якраз і дали вірець бажаного їм видання. Головна особливість цього першого альманаху була в тому, що редактори своїм завданням ставили надати йому місцевого чи національного кольориту, зробити його *українським* і, до того ж, подати в ньому матеріал для дослідувача України. Таким чином, цей перший харківський альманах не був чисто літературним, а з деяким ухилом історико-літературним; це була його особливість і новина в російській літературі. Услід за „Украинским альманахом“ пішли й інші українські літерати, взявши за провідну лінію в своїх роботах працю попередників. Такими були: „Утренняя Звезда“ І. М. Петрова (Харків і Москва, 1834 р.), „Киевлянин“ М. О. Максимовича (Київ, 1840 — 1841 р.), „Ластівка“ Є. П. Гребінки (СПБ, 1841), „Сніп“, „Український Новорочник“ О. О. Корсуна (Харків, 1841), „Молодик“ І. Є. Бецького (Харків і СПБ, 1843—1844), „Очерки России“ В. В. Пасека (СПБ, Москва, 1838—1842) і інші. Були однак місцеві альманахи, в яких не відбився український кольорит і які з таким же успіхом могли вийти чи в Москві, чи в Петербурзі; така, напр., видана в Харкові 1836 р. А. Кульчицьким книжка „Надежда“, собрание сочинений в стихах и прозе.

Видання „Украинского альманаха“ було задумано І. В. Розковшенком та І. І. Срезневським. Перша думка про видання альманаху

М. Срезневский

Портрет Срезневського 1853 року, підпис 1856 р.

виникла в лютому 1830 -го року. Першу звістку про нього подає в листі до Срезневського О. С. Євєцький від 7 березня, 1830 -го року що в кінці січня 1830 -го року мусів розлучитися з своїми харківськими приятелями і вступити, як сказано було вище, на службу до Катеринослава. Певне, думка про альманах явилася раптом, як захоплення. В цей час у Харкові із старого студентського гуртка лишилися І. І. Срезневський, І. В. Розковшенко, І. А. Джунковський, Ф. С. Євєцький і О. Г. Шпигоцький. В листі від 7 березня 1830 -го року, відповідаючи, очевидно, на запрошення Срезневського взяти участь в „Альманахе“, О. С. Євєцький розпитує приятеля про деталі наміченого видання: „Извести меня, какого содержания будет Альманах Розковшенка и каким именем он хочет крестить это дитя свое, за неимением естественного“ потім просить повідомити: „когда, как и где будет печататься этот Альманах“—і повідомляє про матеріал, який є в його розпорядженні. Євєцький, за словами Срезневського, зв'язував видання „Альманаха“ з одним Розковшенком, бо певно, що в листі було повідомлено, ніби кошти на видання лягають в значній мірі на батька Розковшенка, що обіцяв підтримати задум сина і його приятеля. Це була людина досить заможна, тоді як І. І. Срезневський, заробляючи гірку копійку, і І. В. Розковшенко, що ще ніде не служив, не могли покладатися на кошти від передплатників, що їх, як це видно з листування, доводилося розшукувати з великими труднощами. В нотатці до „Альманаха“ услід за підзаголовком названо одного видавця: „издатель благодарит“ і т. д., так само, як і в нотатці на стр. 109. Але їх спільна, обох приятелів, праця над книжкою зробила їх співредакторами і співвидавцями, і тому то на обкладинці свого примірника „Альманаха“ І. І. Срезневський поставив нотатку: „издан И. И. Срезневским и И. В. Росковшенковым“, а в листі до Євєцького від 23 -го березня Срезневський пише про видання „Альманаха“, як про спільну з Розковшенком справу.

„Ты просишь известить тебя о содержании Альманаха и о имени его,—пишет він в цьому листі.—Не хочеш ли быть крестным отцом ему—очень рады—хотя заочным. Имя ему „Украинский Памятник“. Содержание: поэзия, повести, мысли, анекдоты, рассуждения и пр. Словом все со вкусом написанное и ученое идет в Альманах Украинский. Пришли свои анекдоты и не забывай об обязанности доставлять мне все касающееся Малороссии. Альманах издан будет к январю 1831 -го года, я думаю—в Москве, ибо у нас печать гадкая. В нем участвует человек 25, и между ними много известных литераторов. Напиши что -нибудь юмористическое, но чтобы касалось Украины“.

Учасників, як видно з листа, було намічено досить; але з листів Розковшенка видно, що доводилось підшукувати все ж таки співробітників. Назва „Украинский Памятник“ певно була

випадкова; бо услід Срезневський дав йому просте назвисько „Український Альманах“. О. С. Євецький, між тим, почував себе в деякій мірі ображеним, не беручи близької участі у виданні. „Спасибо за честь быть крестным отцом вашего „Украинского Памятника“; но вы его уже и без меня успели окрестить, и так подарки, которых ты от меня требуешь, будут уже лишние“. Образу Євецького відчув і Срезневський і, певно перепрошуючись на словах (лист не зберігся), знову запрошував до співробітництва в „Альманах“. „Под крещением,— писав Євецький — я разумею дать имя; не родившегося же еще нельзя именовать, а „Украинский Памятник“, по крайней мере именем, уже существует. С большим удовольствием желал бы выполнить требование его родителей: что же делать? Неимущ. Когда вы что-нибудь решитесь из посылаемого тебе о малороссийских повериях и пр. поместить в нем, то, во 1-х, ни имени, ни фамилии моей не ставьте, а просто О. Е.; во 2-х, дашь мне прежде знать: может-быть я прежде поправлю или переменю и т. п. Что же касается до повести о ведьмах, то, право, нет времени; может быть..., но не обещаю. У тебя все материалы — сам можешь составлять. Розковшенко трудится... поблагодари его за писание в твоём конверте, оно не укрылось от меня, хотя теперь хуже вижу, нежели прежде. Антикритики моей тебе нельзя будет поместить в „Украинском Памятнике“: она слишком длинна для этого; притом — признаться ли? — нет времени переписать; когда я тебя извещал о ней, мы были свободнее“. „Малороссийские поверия“ надіслав був Євецький в попередньому листі, але здається не для „Альманаха“, а виконуючи обіцянку „доставлять“ Срезневському „все касающееся Малороссии“. (Лист Євецького від 25-го квітня 1830 року). Зшиток цей зберігся в так званій „Скарбниці“ Срезневського; зшиток на 10 аркушів і має в собі: 1) „Предрасудок малороссиян“ (о дне св. Пантелеймона 27-го июля), 2) „Пословица малороссийская“, 3) „Поверие малороссиян“ (о ведьмах), 4) и 5) „Песни“ (поч.: „Ой чий же сей двір... Ой казали вражі люди...), 6) „Суеверие“ 7) „Пословицы“, 8) и 9) „Поверья“, 10) „Еще нечто о ведьмах“, 11) „Малороссийские песни“, 12) Оправой середе“ (преполовение), 13) „Еще одно суеверие малороссиян“ (обычай сажать или сеять в великую субботу) и 14) „Анекдоты“: 1. „Гаркуша“. 2. „Характер еврея“. Повесть про відьом — це те, що Срезневський пропонував Євецькому розвинути в нагаданому передіку під № 3 і № 10 і що було надіслано Євецьким пізніше в описі „Малороссийской свадьбы“. „В оной заключается — пише Євецький — еще одна вводная повесть — „Ведьма“, начало плана которой составилось в голове моей вскоре после твоего предположения и моего на оные ответы, а конец или развязка родилась при самом окончании уже сочинением сей в одной повести“. (Лист від 30-го травня 1830-го року). Оповідання

„Гаркуша“ майже в цілому з невеличким додатком увійшло в статтю Євецького, підписану NN, в „Украинском Альманахе“. „Анти - критика“, про яку згадується в наведеній з листа цитаті.— це згадуване в одному з попередніх листів (25 квітня 1830 року) Євецького до Срезневського заперечення М. Погодіну на його критичну статтю проти кн. „История русского народа“ Полевого. Таким чином, через те що один із близьких учасників „Альманаха“, і дуже зацікавлений в ньому, мешкав в іншому місці, і через те, що збереглись випадково листи Євецького і частково навіть відповіді Срезневського, досить опукло змальовується початок спільної роботи захоплених приятелів — редакторів „Альманаха“.

Травень та червень 1830 р. пішли на збирання статтів; наприкінці червня, як Розковшенко виїхав до батьківського маєтку, загальні турбування по підготовці „Альманаха“ припинились і лягли, головню, на одного Срезневського; Розковшенко дбав тимчасом про притягнення нових співробітників і передплатників. Дозволю собі навести уривок з першого листа Розковшенка до приятеля з дороги; становлячи чудову ілюстрацію до його романтичного настрою, воно знайомить нас і з новою його діяльністю. „Друг мой, — пише Розковшенко — я оставляю Харьков, оставляю с сердечным сокрушением и с болезнью в душе; будущее ничего мне не представляет, о прошедшем сожалею... Зачем тебя здесь нет, ты рассеял бы хоть немного туман моей горести. Но полно *стерничать*...¹⁾ Я роздал подписку для „Украинского Альманаха“ на 150 номеров пяти особам по 7 р. ас. экземпляра. Книгопродавцу я говорил, он напишет хозяину своему в Москву, и если он согласится купить, то это несравненно лучше... Во - 1 - х, если мы будем печатать, то может быть контрфакторство, 2 - е — никаких нам не будет забот, 3 - е — наличные деньги; а то надейся на подписчиков! Если мы соберем подписчиков, то в таком случае можно выговорить число экземпляров для подписчиков и сотрудников. От Яковлева я поскорее пришлю статьи, и от Райдаровского тоже, если получу и кое - что свое. А ты в Цензуру пошли, то там книгопродавец рассмотрит и, может - быть, купит рублей за 600, или 800, или 1000, или 1500, или 2000 и проч. Вот еще что меня утешает: еду через Ахтырку, буду у Войновичева деревне Доброславовке... эти места доставят отраду мне: там я вспомню мое детство, вспомню Олимпиаду NN и... зальюсь слезами“. Ця цитата з листа Розковшенка своєю раптовою зміною настроїв дуже для нього типова: захоплення романтизмом, поезією — і тут же поруч спроби практичності, деяка діловитість, приперчена жартом.

¹⁾ *Стерничать* — від прізвища англійського письменника Л. Стерна (1713—1768), автора „Сантиментальної подорожі по Франції й Італії“, іменем якого називався новий напрямок в літературі.

Згадуваний в листі А. І. Яковлев під той час був на посаді кордонного попечителя в карантині, з нагоди сильної холери, що поширилась по півдню Росії аж до Москви. Він чомусь дуже зацікавив Розковшенка, що, як це видно з його листів, домагався залучити його до учасників „Альманаха“ і кінець-кінцем дістав від нього слабенького вірша „Чигиринський козак“. З яким пієтетом ставився до нього сам Розковшенко, можна бачити із вірша, що він умістив в „Украинском Альманахе“ і присвятив Яковлеву, заховавши своє прізвище під ініціалами „А. И. Я.“.

„Зачем, певец уединенный,
Зачем пустынный соловей,
Не внемлешь музе вдохновенной ?
Она пленительных очей
С питомца своего не сводит ;
Тебя ж так нежно обняла,
Цевницу звонкую дала
И лавр бессмертия готовит“.

Згаданий в цьому листі Райдаровський, — мабуть, той Райдаровський, що належав до числа близьких учнів І. Є. Срезневського і що написав вірші на його смерть — „Мысли при гробе наставника моего И. Е. Срезневского“. („Украинский Вестник“, 1819 год).

Вже в другому листі Розковшенко підганяє свого приятеля з „Альманаху“. „Ты, я думаю, готовишь к цензуре рукопись, — пише він в листі. — Если что переписал, то, пожалуйста, пришли мне с первою почтою. Что ты еще нового достал ?..“ В цьому листі він згадує, що, проїздячи через Суми, подбає про знайомство з Морачевським; таким чином, знайомство з Морачевським відбулося через „Альманах“, а не раніше. Тут же Розковшенко пише, що повідомить книгаря Глазунова в Москві про „Альманах“; він просить подбати про притягнення передплатників. Для української скарбниці Срезневського обіцяє він з свого боку прислати пісень „и скоро“; а ты, — знову нагадує він, — сделай одолжение, пришли мне альманашные сочинения“.

Нарешті восени у Розковшенка зібрався весь матеріал для „Альманаха“, і на початку жовтня одправлено прохання до московського цензурного комітету, тоді певно й оголошення про „Український Альманах“, видруковане в „Московских Ведомостях“ (1830 р., Ч. 84, від 18 жовтня). Текст оголошення такий: „Любители отечественной словесности сим извещаются, что в Харькове издается Украинский Альманах на 1831 год. Цена 8 р., число экземпляров будет отпечатано по числу подписчиков. Желющие получить сию книгу могут адресоваться в Харьков — в канцелярию Дворянского Депутатского Собрания¹⁾ издателю У. А“, цебто „Українського Альманаха“. Ціна

¹⁾ І. І. Срезневський служив тоді в Харьковском Дворянском Депутатском Собрании.

книжки визначена певно в асигнациях, себто, як рахувати на срібло, вносить 2 крб. Оголошення про „Украинский Альманах“ було передруковане в грудні 1830 р. в „Тифлисских Ведомостях“. Відомості про дозвіл від цензури довго не доходили до приятелів, хоча „Альманах“ дозвіл на друкування дістав дуже швидко. Розковшенко впадав у розпач. „Судьба нашего Альманаха очень плачевная,—писав він до Срезневського,—он не избежал холеры, и, кажется, Москва от нее больше потерпела, нежели Харьков. (Лист від 31 жовтня 1830 р.). Ты,—читаємо далі,—совершенный прожектор: 50 подписчиков — 150 рублей, Альманах напечатан — и дело в шляпе. Ты — бескорыстная душа, а я признаюсь, я грешен: мне бы не так хотелось. Папенька мне дарит 50 р. для Альманаха, при том же я имею 4-х подписчиков; денешки от одного получил. Так лучше делать, как прежде думали — себто передати видання Альманаха якомусь видавцеві. Як видно, впадати в розпач нічого було. Але все ж він згоджувався з Срезневським, що „наш Альманах недурен“. „Одним словом,—пише він,—я в него влюблен. Зачем ты хочешь,—пише він далі,—чтобы было не в 16-ю, а в 12-ю долю наше дитятко? Картинка — бог с ней, отложить ее до 1832 года“.

26-го листопада Розковшенко був, нарешті, порадований: він дістав з почти чотири пакеты. „1-й,—пише він,—и огромный, с казенной печатью; читаю: из московского цензурного комитета от 3-го ноября; пишут: „Г. изд. „Украинского Альманаха“ ст. Росковшенкову. Канцелярия Московского цензурного комитета сим извещает Вас, что приписываемая Вами рукопись под названием „Украинский Альманах“ одобрена г. цензором Аксаковым и препровождена октября 17 числа в г. Харьков...“ Поздравляю, топ амі, итак рукопись одобрена, но откуда ее получим? с сею почтою пишу в Харьковскую почтовую контору прошение об ней“. Важко було в ті часи діставати посилку, хоч і відомо було, що вона в Харкові. 24-го грудня Розковшенко писав до Срезневського: „Скоро ли наш голубчик попадетсѣ к нам из Москвы, или откуда бы то ни было. Жаль, что ты с прошлою почтою ничего не писал ко мне; хоть бы уведомил об Альманахе, у губернатора ли он?“ ... „Ну, если наш Альманах пропадет? — писав він кілька день по тому,—я не буду унывать, мы сей же час и на 1831 год составим еще превосходней. Как ты думаешь? Выбросим несколько теней и заместим их светом. Журиться об Альманахе не должно. (30 грудня 1830 р.).

А між тим питання про спосіб друкувати „Альманах“ доходить свого кінця. „Надобно печатать 150 экземпляров — пише Розковшенко.— 100 для продажу, а 50 для расхода; издержек этим мало прибавится, а выгоды несравненно больше. В 12-ю долю не нужно печатать, ибо пойдет больше бумаги, и так принято, что в 16-ю долю печатают, зачем же нам это изме-

нять... Я скоро буду в Харкові, и мы стокаемся и сладим... (14 грудня 1830 р.).

Взагалі ж, про діяльність їх протягом зими і літа 1831 року відомостей немає. Тільки в серпні про „Альманах“ згадує приятель їх О. Г. Шпигоцький, що вже більш року служив за ректора у Москві: „Скажи, что ты приумолк?— пише він до Срезневського.— Право, я даже краснею за тебя. Я уже в Москве протрубил было о твоих Альманахах, а их не слуху — ни духу. Уведоми меня, сделай одолжение, каков пульс твоего Альманаха?“ Нарешті, у вересні Альманах був готовий; про це дійшла чутка до Шпигоцького; в листі своїм до Срезневського від 14-го вересня 1831-го року він пише: „Благословляю судьбу, сведшую нас с тобою: мне кажется, ты надолго останешься с тою же полнотою чувств ко мне, которая так глубоко и непринужденно, так сильно и игриво выражается твоим лепетом новых аттицизмов (малороссианизмов), так милых своей детскою простотою. Друг мой! Будь всегда тем же неизменным; поверь: доброе, полное чувства сердце само в себе находит какую-то неизъяснимую райскую усадлу...“

Не дочекавшись на вихід у світ „Украинского Альманаха“, Розковшенко подався до Петербургу шукати собі посаду. „Альманах“ услід за ним був посланий до Петербурзьких книгарень. 26 жовтня Розковшенко пише Срезневському про його одержання і цікаво розповідає в цьому листі про те, як він одніс „Альманах“ до книгарні Смірдіна, як познайомився з числом „Телескопа“, де була рецензія на „Альманах“, і зовсім несподівано побачив Пушкіна, що розглядав тількищо принесений „Украинский Альманах“.

✓ „Украинский Альманах“ (Харків, в университетской типографии, 1831) становить собою невеличку книжку на 16-ту долю, на шістьох нумерованих і 136 нумерованих сторінках. На четвертій нумерованій сторінці — дозвіл цензури за підписом Сергія Аксакова; дату дозволу цензури „1 жовтня“ видруковано помилково: прохання до московського цензурного комітету було послано, а рукопис повернуто до Харкова 17 жовтня, — що видно з наведеного вгорі листа. Зміст, що обнімає 5 і 6 нумеровані сторінки, поділяється на дві частини — проза і вірші. Автори у покажчику зміста не названі, як це робилося звичайно в ті часи. Статті і вірші мають загальну нумерацію римськими цифрами. Прозових статтів у книжці 9, віршів 20, а крім того 9 пісень і 2 думи.

І. І. Срезневський мріяв про видання „Альманаха“ місцевого, українського. Його запитання до участі в альманахові кінчалися звичайно нагадуванням, щоб „написанное касалось Украины“. Цей намір не цілком здійснився, і головним чином через те, що українських письменників тоді майже не було. Українських творів, здебільшого написаних по-українськи, чи то тих, що стосуються

України було 3 (з 9), віршів 6 (з 20) потім пісні і думи (11). Прозові твори про Україну вміщені були такі: „Нежинские греки“, невідомого (А. Ч) „История моего авторства“ „Украинского Пустынника“ і „Гаркуша“, що належав О. Євдецькому — все написано по-російському. З віршів про Україну три написано по-українському. Російські вірші про Україну — „Рогдаев пир“ Є. П. Гребінки, „Чигиринский козак“ А. І. Яковлева (отрывок из поэмы) і „Дорога“ Ф. С. Морачевського. І це все, та до того ж і місцевого колориту тут особливо не помітно.

Рецензія на „Украинский Альманах“ в „Телескопе“ (1831/17, стр. 104—106), що належала за словами О. Г. Шпигоцького, М. О. Максимовичу¹⁾, одмітила в альманахові — правда, з прибільшенням — ту позитивну рису, що він „не заключает в себе ничего постороннего, ничего чужого“. „Украинский Альманах“ — каже критик — составлен из одних чисто украинских произведений. В него не брошено ни одной крупницы аристократической гордости столичных издателей, на его страницах не сверкает ни одного знаменитого имени. Это, конечно, не обещает ему блестящей участи: его не заметили и не заметят на шумных литературных торжищах. Но зато он тем любопытнее для спокойных наблюдателей, коим приятно видеть в нем домашние, так сказать, плоды украинского образования“.

Учасників „Альманаха“ було 16. З гуртка І. І. Срезневського та І. В. Розковшенка, як бачили, було двоє: О. Г. Шпигоцький і Ор. Ст. Євдецький.

І. В. Розковшенко вмістив в „Альманахе“ 5 своїх російських віршів: „К Тавриде“, „К сестре“, „Иоани Грозный“, „К А. И. Я.“, „Звезда“ і одну сцену з комедії „Провинциалы“. Вірші Розковшенка підписано літерами „И. Р.“ і „И. Р-в“ (Росковшенков), по-тодішньому звичаю додавати „в“ до українських прізвищ, що кінчались на „енко“; сцену підписано трьома зірками. Один з віршів Розковшенка звернув на себе увагу критика „Телескопа“: „Из остальных стихотворений, — пише він, — в коих украинцы принимают язык и тон москалей, некоторые очень недурны. Таково, например, поэтическое воззвание к Тавриде. (Іде вірш). Это стихотвореньице — читаемо далі — не сделало б стыда никакому столичному альманаху“. Треба одзначити, що цей вірш навіяний Пушкінським „Желанием“ („Кто видел край, где роскоши природы“).

... Узрю ли я когда развенчанный дворец
Твоих царей и девы той гробницу,
Которую воспел полунощный певец...

¹⁾ З листа О. Г. Шпигоцького до І. І. Срезневського від 3 листопада 1831 р. „Читал ли ты в „Телескопе“ рецензию на него? (цебто на „Украинский Альманах“). Я ее выхлопотал: Альманах взялся оценить Максимович, но № 13 — будь это тайна. Молчок.

І. І. Срезневський в „Украинском Альманахе“ вмістив перші російські літературні спроби, або під першою літерою свого імені, або під псевдонімами. Тут було 5 віршів і один, якщо можна так сказати, філософський етюд під заголовком „Мысли и замечания“. Вірші були такі: „Море“ (підписано А. Погорельцев), дві „Молдавские песни“ (перша починається: „Красавица-ласточка, певунья веселая“, друга — „Ой вы, слуги мои, приведите ко мне вороного коня“; підписано „И“), і „Мысли Саади“ (перша починається: „Под кровом безвестных зеленых ветвей“, друга — „В Персеполе огонь“; підписано „И.“), що ці твори належать йому, в родині було відомо за переказами. На цій підставі, на 50-річний ювілей його науково-літературної діяльності 1879-го року члени його родини піднесли йому альбома з відомими в той час його віршами. Ці твори І. І. Срезневського мають в собі багато цікавого, як перша його літературна спроба, перший вияв його думки, особливо вагу мають його „Мысли и замечания“ (підписано Х.Х.Х.). В них, між іншим, виявилася його цікавість до мовознавства. В цих натяках, ледве окреслених думках, маємо натяки на те, що він опрацював через 18 років — у 1849 році у своїй знаменитій книзі „Мысли об истории русского языка“.

Подаємо кілька уривків із „Мыслей и замечаний“.

„... Мысль — дух; слова — тело, в которое облекается дух; выражение — форма всего тела. Тело и его форма составляют видимое проявление духа, от которого они зависят и с которым должны быть в совершенной и безусловной связи и гармонии... В образовании языка есть три периода. Первый период — время нужд, язык выражает одно необходимое, которое ограничивается материальным. Второй период — время поэзии и время проявления наук. Третий период — время, в которое язык, совершенствуясь, стремится к совершенствованию наук... Грамматика есть *статистика* языка; она схватывает и рисует искусною кистью *одну минуту* жизни его. Соединение сих картин в одно целое составит *Историю языка*“.

„Мысли юноши Срезневского, — як каже один з його біографів, М. Ф. Сумцов, — имеют отрывочный афористический характер; они еще не систематизированы, но от них уже веет духом глубокой ученой пытливости¹⁾“.

Крім 5 віршів і „Мыслей и замечаний“, І. І. Срезневський вмістив до „Альманаху“ 2 „Малороссийские думы“: 1) „Об Алексее Поповиче и о буре на Черном море“ і 2) „О побеге трех братьев из неволи турецкой из Азова“. (См. В. Антонович и М. Драгоманов: „Исторические песни малорусского народа“. Киев, 1874, стр. 176 і далі, стр. 106 і далі).

¹⁾ Н. Ф. Сумцов. „Харьковский период научной деятельности І. І. Срезневского“. П., 1916.

Оп. Г. Шпигоцький дав до „Альманаха“ 4 твори. Це, перш за все, уривок з перекладу „Конрада Валленрода“, що його було надруковано повністю в наступному році¹⁾, потім 2 українських вірші — „Малороссійская баллада“ і переклад уривка з „Полтави“, що трохи попередив був уривки перекладу Є. П. Гребінки, видруковані того ж 1832 року в „Московском Телеграфі“ (1831, № 17, ст. 128—129). Четверта річ Шпигоцького був російський прозовий переклад „Американской баллады“ без указівок, звідки взято.

Ор. Ст. Євецький дав до „Альманаху“ тільки одну річ — „Гаркуша“. Треба відзначити, що в Харкові українською старовиною та її етнографією цікавилась не тільки захоплена молодь, а також і люди старшого покоління. В листі до Срезневського О. Євецький розповідає, що про „Гаркушу“ записав він в Харкові із слів свого батька і якогось Коваленка; дуже можливо, що це Гр. М. Коваленко, що утримував в Харкові пансіон; в пансіоні Г. М. Коваленка дістали початкову освіту брати Євецькі і Срезневський. В „Украинском Альманаче“ О. Євецький виступив у друку вперше.

Услід за приятелями з університетського гуртка, що охоче підтримали редакторів „Альманаха“, інші учасники були або особи, що вже виступили на літературнім полі, твори яких ходили по руках і які з часом створили собі ім'я, або особи зовсім випадкові і забуті після одинокого виступу в „Альманаче“. Серед таких більш-менш відомих осіб було четверо: П. С. Морачевський, Л. І. Боровиковський, Є. П. Гребінка та П. І. Іноземцев.

Першим згадаємо Пилипа Семеновича Морачевського, що його не можна забувати, пам'ятаючи на довгу й серйозну роботу, що лишила згадки до нашого часу (нар. 1806, пом. 1879). Він скінчив харківський університет 1828 року і 1829-го року дістав посаду викладача математики в Сумській повітовій школі. 1832-го року при Харківському університеті з російської словесности він дістав відповідну посаду: спочатку в Луцькій гімназії, потім в Кам'янець-Подільській; 1849-го року він перейшов до Ніжина на посаду інспектора ліцея Кн. Безбородька, яку лишив 1859-го року, подавшись на демісію. Морачевський почав свою літературну діяльність, так само, в „Украинском Альманаче“; тут він вмістив (як уже згадувалось) 3 вірші: „Первое мая“, „Монастырь“, „Дорога“. Ці три вірші, що їх дістали редактори „Альманаха“, мабуть, через його кривного І. Г. Кульжинського, треба гадати, дуже їм сподобались, і Розковшенко, як він писав до Срезневського із Штеповки, проїздячи через Суми, мав намір познайомитися з Морачевським для того, щоб завербувати його

¹⁾ „Конрад Валленрод“. Историческая повесть из литовских и прусских событий. Перевел с польского Афанасий Шпигоцкий. Москва, 1832.

до другого випуску „Украинского Альманаха“. Про це відомо з листа самого Морачевського до Кульжинського, в якому він пише, що в Сумах його одвідав кандидат Розковшенко і прохав „укра-
сити своим именем Харьковский Альманах и на следующий год“. Через Кульжинського Морачевський незабаром надіслав кілька віршів, прохаючи „показать г-ну Срезневскому“. „Если,— пише Морачевський до Кульжинського,— по его мыслям есть между ними способный для его „Альманаха“, то пусть отпечатает; если же нет, то бросьте их в печку или куда Вам угодно“. Тоді ж по-
слав він уривок із своєї комедії у віршах „Сумская причудница“ який надавав більше ваги, ніж віршам. „Если для Альманаха,— пише він в тому ж листі до Кульжинського,— не противны такого рода сочинения и если моя „Причудница“ может обратить на себя какое-нибудь внимание, то я просил бы Срезневского напечатать сей отрывок, за что сердечно был бы ему благодарен“. Як відомо, другої книжки „Альманаха“ не було, і вірші Морачевського не були надруковані; тільки 1899-го року побачили вони світ в „Южном крае“. 1855-го року Морачевський надрукував збірку патріотичних віршів по-українському під наголовком „До чумака“, або війна янгло-хрэнцузо-турецька у 1853 і 1854 роках (Київ, 1855). Дещо раніше, на початку 1850 чи в кінці 1840 років, П. С. Морачевський почав працювати над складанням словника української мови за полтавською говіркою і 1853 року подав до Другого відділу Академії Наук перший зшиток „Опыта малорусского словаря“, куди увійшло тлумачення слів на літери А і Б (289 сторінок). Оцінка цієї праці, гідної „полного внимания и одобрения всех, кому дорого основательное изучение русского языка в его местных видоизменениях“, як указав тоді, будши вже академіком, І. Срезневський, подано було до Відділу Академії. Срезневський одзначив деякі хиби і потребу дещо вилучити із словника, щоб можна було його видати. „От подобного словаря г-на Афанасьева,— каже І. Срезневський,— труд г. Морачевского отличается краткостью определения слов, отсутствием объяснений этнографических и большим числом слов“. Найбільше відома робота Морачевського — переклад на українську мову Євангелія (початок 1860 р.) і потім Діянь апостолів, Апокаліпсиса і Псалтиря (початок 1855 р.). Переклади Євангелія, не вважаючи на позитивні оцінки знавців і спеціалістів-академіків А. Х. Востокова, І. І. Срезневського і А. В. Нікітенка, не були тоді надруковані через заборону цензури, і тільки року 1906 його покладено було в основу перекладу євангелія на українську мову¹⁾.

¹⁾ Про П. С. Морачевського див. „Отчет Акад. Наук. Отделение русского языка и словесности за 1853 г.“; „Мнение И. И. Срезневского о малорусском словаре г. Морачевского“ (Изв. Ак. Наук по отд. русского языка и словесн., т. II, стр. 306 — 307, 1853); записка И. И. Срезневского о малорусском переводе евангелия, исполненном Ф. С. Морачевским, читанная в заседании Отд. рус-

Левко Боровиковський (нар. 1807, том. 1889) почав свою літературну діяльність 1829 -го року баладою „Маруся“ („Вестн. Европы“, 1829, т. II, стр. 117—127), закінчивши харківського університета по словесному відділу філософського факультету 1830 -го року, він вступив на посаду викладача гімназії в Курському. В „Украинском Альманакх“ він вмістив вірш „Козак“ (подражание народной песни). Ще до закінчення університету він почав студіювати український фольклор. „Слишком 6 лет,— пише він 1834 р. І. І. Срезневському,— я занимаюсь Малороссией в словесном ее значении. Плодом этого есть „собрание около 200 никем и нигде не изданных простонародных песен, более 1.000 пословиц и поговорок малороссийских, значительное собрание поверий, суеверий, простонародных способов лечения болезней и пр и пр.“ (з листа до І. І. Срезневського від 24 вересня 1834 р.). В той же час він збирався видавати своєї. „Для издания книжки,— пише він до Срезневського,— нахожу нужным открыть подписку. Вы крайне обяжете, если в этом поможете мне советом опытности и содействия. Книжка будет заключать до 250 стр. in 80 удачный ее выход вызовет и следующие две. Все же надеюсь заключить малороссийским словарем, написанным уже до Р. (з того ж листа). Але Боровиковському не пощастило видрукувати своїх творів окремим виданням. Вмістив в „Альманакх“ свого вірша „Козак“ (подражание народной песни). Євген Павлович Гребінка (нар. 1812, ум. 1848) виступив уперше в „Украинском Альманакх“, надрукувавши баладу „Рогдаев пир“; пізніше вірша передруковано в „Собрании сочинений“ Гребінки (т. 5, стр. 413—416), „В полном списке печатных сочинений Е. П. Гребенки“, в цей список, а не в текст, воно увійшло, як „произведение весьма слабое по исполнению“ за словами редактора „Собрания“ Н. В. Гербеля: „Не желая начинать отдел мелких стихотворений такой слабой пьесой — я помещаю ее здесь“ — цебто у списку. Українські літературні спроби Гребінки почали швидко друкуватися після першого виступу, писати ж вірші він почав до 1831 -го року, ще будучи в Ніженській гімназії, де він дістав освіту.

Павло Іванович Іноземцев, брат знаменитого лікаря-хірурга пізніше професора московського університета, син перса, що його вивіз із Персії чи Грузії граф П. А. Бутурлін. П. І. Іноземцев,

ского языка и словесн. Акад. Наук“ в 1862 г. (рукопис); „Записка академиком А. Х. Востокова, А. В. Никигенка и И. И. Срезневского“ представленная в отд. русс. яз. и словес. Акад. Наук (видрукована в статті В. П. Науменка, що згадується нижче); В. Л. Науменко: Ф. С. Морачевский и его литературная деятельность. („Киевская старина“, 1902, ч. 11, 12); из Харьковской старины: Ф. И. (с с) Морачевский („Южный край“, 1899, ч. 6333); В. И. Срезневский: „охранная опись рукописного отделения библиотеки Академии Наук“, П. 1905, стр. 16—22.

був викладачем російської словесности в Харківській гімназії. В „Украинском Альманахе“ він скільки нам відомо, і почав свою літературну діяльність. Вірш „К...“, надрукований в „Альманахе“, був потім передрукований того ж 1831 року в альманасі „Цинция“ на 1832 рік під наголовком „К моей соседке“, з деякими варіантами і з додатком наприкінці чотирьох рядків. Іноземцев узяв участь і в іншому харківському альманасі 1833-го року „Утренняя Звезда“, що його видав І. М. Петров. Того ж року надрукував він у Харкові повість у віршах „Ссылный“, що звернула на себе увагу деяких петербурзьких і московських журналів, а 1837-го року видав у Харкові поему „Зальмара“, два розділи якої видруковано було в „Утренней Звезде“.

До перелічених 4-х осіб треба ще додати відомого письменника Івана Григоровича Кульжинського (1803 — 1883). В той час, як Срезневський і Розковшенко тількищо кінчили університета, його переведено було старшим учителем із Ніженської гімназії вищих наук до гімназії в Харкові (1829 — 1832). Очевидно, він близько до серця брав долю „Украинского Альманаха“, як знайомий Срезневського і приятель викладача математики в Харківській гімназії Ф. Л. Тюріна, з яким Срезневський пізніше поріднився. Кульжинський дав редакторам „Альманаха“ дві прозових статті „Нежинские греки“ („Письмо к И. Г. К., т. е. Кульжинскому, подписанное А. Ч.“) і „Историю моего авторства“ за підписом „Украинский пустынный“. Крім того, він подав дві пісні: „Ой ходив чумаки сім рік на Дону“ і „Вийди, дівчино, вийди, рибчино“. До цих пісень увага од видавців: „За сии две малороссийские песни издатель должен благодарить почтеннейшего И. Г. Кульжинского“. Дуже можливо, що стаття „История моего авторства“ належить самому Кульжинському. Правда, в реєстрі його творів, упорядкованого Н. В. Гербелем і надрукованого в книзі „Гимназия высших наук и лицей князя Безбородька“ (стр. 273), при автобіографії Кульжинського ця стаття не значиться, але треба сказати, що сам автор відмовився давати вказівки про своє писання, тому то можливі пропуски.

Інші учасники „Альманаха“ — особи невідомі. Це — Є. Бурков (відомо лише, що він скінчив словесний факультет у Харківському університеті 1830-го року), А. І. Яковлев (про якого знаємо лише з наведених листів Розковшенка), В. Граєвич (про якого немає відомостей), Г. Крилова (листа з відповіддю на запитання Розковшенка, хто автор статті „О изящном в природе“ не збереглося), псевдонім під ініціалами А. Ч., стаття якого „Нежинские греки“, як сказано вище, була подана Кульжинським¹⁾.

¹⁾ Може це Олексій Михайлович Чекач, що кінчив курса гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжені. 1829 р. Учень І. Г. Кульжинського, одинокий із вихованців гімназії, що мав такі ініціали.

і невідомий, що подав статтю без підпису „Несколько замечаний о критике“. Крім того, невідомим подано було три „Малороссийские песни“: 1) „Попід гаєм, гаєм“, 2) „Ой не стій, явороньку“, 3) „За Дунаєм, за Дунаєм, за рікою, за бистою... (під текстом пісень нотатка: „Сии три песни получены издателем из Обухова — уездного города Киевской губ.“).

Ще не вийшов „Украинский Альманах“, а вже редактори Розковшенко і Срезневський мріяли про видання нового. З листів Розковшенка бачимо, що вони плекали думку про новий „Украинский Альманах“ уже в червні 1830 р., як Розковшенко хотів побувати у Морачевського, щоб одержати у нього матеріали для майбутнього „Альманаха“. 24-го грудня Розковшенко пише про намір взятися за „сочинение под названием „О суеверии малороссиян“.— Я теперь — пише він — не могу совершенно писать, но понемногу собираю, буду прибавлять и составляю, быть может, что-нибудь годное для 1832-го года на альманах украинский“. В тому ж листі він говорить: „Я что-то надумал. Издавши „Украинский Альманах“, издадим не альманахом, а так книжкою, под названием „Малороссийские вечера“; Там, разделивши на вечера, поместим свои, Ореста, Шпигоцького, Боровиковского и еще чьи-нибудь сочинения, касающиеся Малороссии, также и народные песни и думы; у меня теперь есть отличные песни; если и дома не буду, то сестра мне еще будет доставлять. Свадьба с песнями будет; при свидании поговорим“. На весні побувавши в Харкові, Розковшенко із Срезневським, мабуть, докладно розмовляли про майбутній альманах. Розковшенко, в одному з своїх листів (червень 1831 р.) обіцяє прислати для „Радуги“ вірші свого знайомого А. І. Яковлева, що згодився прислати йому всі свої твори. В серпні 1831-го року і Шпигоцький в Москві уже знає про нові альманахи. Як людина досвідчена в друкарській справі (він, як згадано, був тоді за коректора в університетській друкарні), у вересні цього року, він, згадуючи про новий альманах, дає різні поради. „Когда ты его составишь, не подумаешь ли прислать ко мне. В Москве можно приискать все пособия, и эти хлопоты я взял бы на себя. Ты ведь знаешь, что для альманаха непременно условие — красивое издание, а средств для сего в Харькове нет. Какова тебе покажется моя мысль: чтобы придать, даже в наружном виде, более национальности альманаху: 1) попросил бы ты у Ольгинштета его вид Харькова, который велеть вылитогравировать для альманаха. Неправда ли это хорошо? 2) Собрать ли самое любопытнейшее о каком-нибудь нашем Сквороде и т. п., составить из этого серьезную статью и приложить портрет; также коснуться малороссийских мифов. Пиши ко мне об этом и скажи свое мнение. (Лист від 14 вересня 1831 року). В наступному місяці про ту ж таки „Радугу“ розпитує з Петербургу Розковшенко. „Мне чрезвычайно

любопытно знать,—пише Розковшенко,—про твою „Радугу“ и про журнал Федора Степановича (Євєцького) и не как-нибудь, а подробно и скорее“. Він пропонує свої послуги для видання альманаха. „Если по изданию нужен вам здесь корреспондент, то ваш покорный слуга готов выполнять все требования издатель; он знает два книжные магазины, музыкальные, литографии и проч., только чтобы из-за журналистов не было остановки: мне же не будет тягостно ходить на Невский, Гороховую, Большую, Садовую, Морскую и друг. улицы, где все находится, да они и недалеко от меня, все под боком“ (23 жовтня 1831 р.). Про журнал Євєцького находимо в листуванні Срезневського ще в грудні 1830-го року. В листі від 21-го листопаду 1831-го року Розковшенко знову пише про альманах, що його підготовляє Срезневський, певно за новим планом, бо Розковшенко пише про нього, як про щось нове. „Ты составляешь новый альманах: рад и желаю успеха, но я тебе скажу, послушай меня, как жителя столицы и немного постигающего таинства книжные: 1) Если ты издаешь альманах, то постарайся издать его к новому году, без этого ты будешь в убытке, потому что только в это время альманахи имеют еще кое-какую ценность. К другому времени если ты его издашь, не будет он иметь того успеха; 2) Предложение твое хорошо составит из народности, но берегись ученой сухости, и я бы тебе советовал сделать планы его обширнее, не заключать в одних рамках народности; хотя ты скажешь мне, что они очень обширны, но вспомни, что, несмотря на их обширность, все будут односторонни, а в альманахе должно быть разнообразие, а в этом-то и его достоинства, не говорю уже о вкусе“. Альманах „Радуга“, що його задумував І. І. Срезневський і в зв'язку з яким подавали дружні поради в листах Шпигоцький та Розковшенко, як відомо, не був виданий. Цікаво, що бажання Шпигоцького надати альманахові більше національного колориту здійснилось почасти в альманасі „Утренняя Звезда“, що його видав І. М. Петров 1834 року; на титульці вміщено він'єтку роботи Альгенштета, що був за учителя малювання в Харкові, яка представляла „вид Харькова, Лопанский мост, мелочные лавки, Университет, присутственные места и проч.“. Далі, в першій книжці цього ж альманаха находимо статтю І. І. Срезневського (підпис „И. С. р. з. к.“) під наголовком „Отрывки из записок о старце Григории Сковороде, украинском философе“ (з фотографією).

В листах до своєї матері, писаних на початку 1833-го року з Варваровки на Дніпрі, де він жив на кондичії у поміщиків Подольських, він повідомляв, що не покинув думки про видання альманаха; він уживає його тепер „Отрывки“ и розпитує свою матір, чи не дивується вона „простоте названія“ альманаха, і тут же сам відповідає: „чем проще, тем лучше“. Вечорами він працює

над „перепиской статей альманачных“. І гадає тижня за два надіслати до Москви уже переписаний рукопис. „Статьи любопытные — читаемо в листі далі — не угодно ли прочесть заглавие приготовленных уже? Вот оно: повести: „Вук Абрам“ (Евеевского), „Туфли“ (арабская повесть), „Мой дядя“ (моя), „Фермата“ (Гофмана, пересказанная мною). „Вевелфянка“ (предание), „Блуждающий жид“ (Шуберта), Путешествия: „Чатырдаг“ (Филомафидского), „Чернигов“ (Кулжинского), „Жители Западных Пиренеев“ (Фишера из Москвы), „Рассказ бывшего в плену у дикарей Северной Америки“, „О Сербии“, „Осетины“ (Яновского), „О Грузии“ (Евеевского).

Смесь: „О молдавской народной поэзии“; „Мысли и замечания“; „Письма о санскритской литературе и языке“; „О магометанах“ (Ив. Ник. Соколова). Это еще не все. Если Петрову захочется знать содержание, то пусть полюбопытствует. Если можно будет, то я постараюсь еще достать повестей, дабы сделать альманах любопытнее“.

Петров — це щойно нагадуваний видавець збірки „Утренняя Звезда“ Іван Матвійович Петров — харківський літератор. Він певно був близько знайомий Срезневському. В цей час він готував свій альманах, і Срезневський обіцяв йому свою статтю про Сквороду, яку і вислав до своєї матері в березні 1833-го року з проханням: „относительно статьи о Сквороде сделайте одолжение, прочтите ее внимательно, пораскритикуйте и только тогда отдайте Петрову, когда найдете ее достойною печати. Ведь она написана слишком наскоро, не более как в два вечера. Хотя и не будет известно, кто сочинил ее, но все лучше, если она нехороша, не печатать ее“ (20 березня 1833-го року). Через місяць 17 квітня він засилає до Олени Іванівни „последний отрывок второй статьи для „Украинского Альманаха“ г. Петрова. Очевидно, Украинский Альманах Петрова — це друга книжка „Утренней Звезды“. Друга стаття І. Срезневського — це „Запорожские песни с переводом и историческими примечаниями“, що були вміщені у другій книжці цього альманаха і мають дату: „1833, апр. 16“. Дізнавшись з листів матері, що Петрову для альманаха бракує віршів, він збирається, якщо встигне переписати те, що у нього є, і з другою поштою надіслати до Олени Іванівни, щоб вона передала Петрову (29. III. 1833). В іншому листі він доручає їй при зустрічі з Петровим передати йому, що „если ему угодно попросить у меня, то я могу дать ему несколько отрывков стихотворных переводов из трагедии Кальдерона“. „Я переводил для себя — пише він — и только ради скуки вместо прозы стихами; если он меня попросит, то могу поправить стихи и отправит к нему“ (17. IV. 33). Для своєї статті про Сквороду в першій книжці „Утренней Звезды“ він обіцяв Петрову зробити портрета; він пише, що „почти скончил снимок портрета Сквороды,

и чрезвычайно удачно, но куда-то положил вместе с подлинником, недели две тому назад принялся искать, и все ищу — и бог знает где“. „Так совестно против Петрова,— додає він,— хотелось бы услужить доброму человеку, хоть подлинник прислать,— ну на беду решительно не приберу памяти. Целый вечер сегодня прорылся, перерыл и книги и тетради, и нигде нет. Однако буду рыться“. І І. Срезневський висловлює бажання, „чтоб Петров не отсылал Альманаха в цензуру до Троицы“ (на той час Срезневський збирався бути в Харкові). „Хочется — поясняв він — поправить свои статьи хоть в слог. Писаны слишком наскоро. Для альманаха конечно годятся, но если Петров приложит портрет Сквороды, то ведь статья моя будет на виду, — и потому обратит поневоле на себя внимание К приезде в Харьков отлагаю исполнение обещания дать Петрову стихов. Он верно не поспешит с Альманахом, прочетши в „Северной Пчеле“, „Молве“ и „Телеграфе“ критики на „Альциону“ и „Комету Бельи“. З цих численних цитат з листів І. Срезневського можна бачити, що ставлення його до Петрова і до його „Альманаху“ було дуже близьке і щире. Енергійна, захоплена, у високій мірі активна і талановита людина, І. І. Срезневський не міг стримувати енергії в своїх розмаїтих працях, він в цей же час готує до друку „Запорожскую Старину“ (1833—1835). відомі збірки дум і історичних переказів, писав для різних Петербурзьких, Московських і Харківських журналів та альманахів, видавав свої писання, готував переклади для окремих власних видань (наприкл. повісті Гофмана, 1834 року), задумував Харківський журнал „Украинский Вестник“ і пеклувався про дозвіл його в цензурному комітеті (1833), і в той же час готував покажчик книг і рукописів Харківської Публічної Бібліотеки (1834), де був на службі, і до того ж писав свою магістерську дисертацію (1835—1836) Думка про видання нового альманаху потроху змінилася у план близький до попереднього: він постановив видати ряд місцевих науково-літературних збірників і через деякий час, 1838 року, приступив до друкування збірника, який мав собою становити тип безтермінового напівперіодичного видання, що його назвав він „Украинским Сборником“. „Украинский Сборник“, на думку І. І. Срезневського, має бути „собранием всякого рода памятников народности украинской“, кожна книжка, по думці видавця, має скласти самостійну цілість. В першій книжці І. І. Срезневський умістив „Наталку - Полтавку“ Котляревського, додавши передмову про зміст і завдання „Украинского Сборника“ і про значіння „Наталки - Полтавки“, і „послесловие“ (про правопис редактора і пояснювального словника). В наступних книжках „Украинского Сборника“ видавець заповідав умістити „Выбор украинских песен и дум, — выбор стихотворений Артемовского - Гулака, Боровиковского, Гребенки, Шлигодского, Падурры, Корженевского и проч.

Жизнь и сочинения Сковороды, Украинские пословицы и загадки, „Москаль-чарівник“, И. П. Котляревского — Грамматический разбор южно-русских наречий, Украинские летописи“ і ін. Срезневському пощастило видрукувати тільки першу книжку „Украинского Сборника; друга книжка, що містила в собі „Москаля-чарівника“, вийшла 1841-го року в Москві вже після виїзду Срезневського у відрядження в слов'янські землі. Виїздячи з Харкова 1839 р., він забрав з собою копію опери, що одержав від Котляревського, і в Москві передав М. С. Щепкіну; „Он издаст его, — пише І. І. Срезневський до своєї матері, — как вторую книжку „Украинского Сборника“, и Гоголь будет держать корректуру“.

Так скінчились праці І. І. Срезневського над українськими альманахами, що так його захоплювали.

Додаток

ЗМІСТ „УКРАИНСКОГО АЛЬМАНАХА“

(В простих дужках, указано прізвища авторів, як вони підписані під статтями).

Проза

I. О изящной природе (Г. Крылова)	1
III. Американская баллада (перевел Аф. Шпигоцкий)	11
IV. Нежинские греки (А. Ч.)	17
VII. История моего авторства (Украинский пустынный)	28
XI. Мудрый выбор (В. Граевич)	56
XVII. Мысли и замечания (***)	73
XIX. Гаркуша (NN)	81
Хафиз (перевел Е. Бурков)	95
XXII. Несколько замечаний о критике	98

Стихотворения

II. Рогдаев пир (Евгений Гребенкин)	7
V. Море (А. Погорельцев)	24
VI. Молдавские песни (И.)	25
VII. Мария (Афанасий Шпигоцкий)	52
IX. Клен и плющ (Е. Бурков)	54
X. К Тавриде (И. Р.)	55
XII. К сестре (И. Р-в)	59
XIII. Первое Мая (Филипп Морачевский)	60
XIV. К. А. И. Я. (И. Р.)	61
XV. Казак (Лев Боровиковский)	62
XVI. Малороссийская баллада (Афанасий Шпигоцкий)	65
XVIII. Иоанн Грозный (И. Р-в)	78
XX. Малороссийские песни	86
XXI. Чигиринский козак (А. Яковлев)	93
XXIV. Малороссийские песни	106
XXV. Монастырь (Филипп Морачевский)	111
XXVI. Дорога (Ф. Морачевский)	114
XXXII. Сцены из комедии „Провинциал“ (***)	114
XXXVIII. Мысли Саади (И.)	116
XXXIX. К (Иноземцев)	117
XXX. Звезда (И. Р-в)	118
XXXI. Малороссийские думы	119
XXXII. Отрывок из поэмы „Конрад Валленрод“. (А. Шпигоцкий)	132

„ЗАПОРОЖСКАЯ СТАРИНА“ І. СРЕЗНЕВСЬКОГО, ЯК ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ФАКТ

Крім видання „Украинского Альманаха“, захоплення гуртка Срезневського фольклором і козацькою старовиною вилилося у видання збірників „Запоржской Старины“, що почала виходити з 1833-го року у світ. Всіх збірників було аж 6 (виходили до 1835-го року), і містили вони в собі різноманітний матеріал пісень історичних, дум, козацьких літописів, уривків з „Истории Руссов“ і таке інше. Нам цікаві не всі збірники „Запоржской Старины“, а тільки ті, де містилися віршові твори — отже випуск перший, що мав у собі пісні і думи до Хмельниччини і випуск другий, де находимо пісні і з думи часів Хмельниччини і Гетьманщини. В першій частині (1833 р.) міститься надзвичайно цікавий матеріал, з погляду тематичного, це — пісні про події, мало навіть висвітлені в історичних пам'ятках.

Зміст першої частини складається з „песень и дум“. До перших належать 1) Надгробная песня Свирговскому, 2) Вторая надгробная песня Свирговскому, 3) Убиение Серпяги, 4) Надгробная песня Серпяге, 5) Сожжение Могилева, 6) Убиение Наливайка, 7) Отступник Тетеренко, 8) Убиение Тетеренка, 9) Подвиги Лободы, 10) Поход Сагайдачного, 11) Подвиги Саввы Чалого 12) Надгробная песня Чураю. До дум належать: 1) Дары Батория, Смерть Богданка, 2) Татарский поход Серпяги, 3) Битва Чигринская, 4) Смерть Федора Безродного, 5) Побег трех братьев из Азова, 6) Поход на поляков.

У другій частині містяться такі думи і пісні:

1) Хмельницький и Барабаш, 2) Битва на Желтых водах, 3,4,5) Морозенко, 6,7) Поход на Пиляву, 8) Битва Слуцкая, 10) Поход в Молдавию, 11) Яссы, 12) Взятие Бендер, 13,14) Битва Жванецкая, 15,16) Смерть Хмельницького, 17) Пугач, 18,19) Пушкарь и Выговский, 20,21) Юрий Хмельниченко, 22,23) Смерть Морозенка, 24) Палий в темнице, 25) Палий в Сибири, 26) Гордиенко, 27) Битва Полтавская, 28) Палий под Полтавой, 29) Мазепа, 30) Смерть Мазепы.

З попереднього видно, що склалися ці збірки в час перебування Срезневського домашнім учителем у дідичів Подольських

зараз же по закінченні університету. В примітках до першої частини, як і до другої, ми раз-у-раз зустрічаємо імена Розковшенка, братів Євдеєвих та інших представників гуртка, що їх згадує видавець, як ретельних помічників по розшукуванню й збиранню пісень. З листів до матері досить докладно висвітлено, як пильно й ретельно працював Срезневський, готуючи до друку перші випуски „Запорожской Старины“. Видавець не мав сумніву в успіхові своїх книжок і в листі до матері 1833 року 15 березня пише про це з певністю: „Труд мой, почти 7-летний, не должен остаться без окончания или без пользы“—а в листі від 14 червня з певністю заявляє— „это издание мне не принесет убытку“. Інтересно звучить в устах 22-літнього Срезневського заява про „7-летний труд“, що є не що інше, як романтична гіпербола, алеж пророкування про успіх видання справдилися. „Запорожская Старина“ справді викликала певну сенсацію і в рецензіях Максимовича та інших, і в листах до видавця відомих діячів письменства і науки, близьких до українських літературних справ. Гоголь, що захоплювався, так само, в 30-х роках українською старовиною, із захопленням запитував видавця в листі від 6 березня 1834 року: „Где вы выкопали столько сокровищ? Все думы и особенно повести бандуристов ослепительно хороши? Из них только 5 были известны мне прежде, а прочие для меня новость“¹⁾, а відома його стаття, перейнята ентузіазмом „О малороссийских песнях“, написана була під враженням від прочитаного матеріалу, вміщеного у перших збірках Срезневського. Про це він говорить в листі до Максимовича. „Недавно С. С. (Уваров) получил от Срезневского экземпляр песен и адресовался ко мне с желанием видеть мое мнение о них в журнале „Просвещение“—также, как и о бывших до него изданиях—твоим и Цертелева. Что ж я сделал? Я написал статью, только самого главного позабыл: ни о тебе, ни о Срезневском, ни о Цертелеве“ (Соч. и письма, изд. Кулиша, V, 212). І такі визнання далеко не одинокі, молодше покоління харківських романтиків, що виступило в кінці 30-х років, як Костомаров, Метлинський і інші, захоплювалися збірками Срезневського, про що свідчить хоча б визнання Костомарова, який пригадує, що „Запорожская Старина“ збудила в ньому „стремление к изучению малорусской народности (Автобиография)“, а вплив її на літературу 30-х—40-х років був, може, ще показовіший і виразніший, ніж наведені визнання. Але про це далі. Сучасна дослідниця козацьких дум, Катерина Грушевська, характеризуючи „Запорожскую Старину“, як „найзамітніше явище десятиліття“²⁾, мала слушність так казати,

¹⁾ В. Срезневский. Николай Васильевич Гоголь в переписке с Измаилом Ивановичем Срезневским. „Русская Старина“, 1892, № 3, ст. 756.

²⁾ Українські народні думи. Вступ К. Грушевської. ДВУ. 1927. Ст. XXXVIII.

коли мати на увазі популярність збірок в 30-х роках. Та інакше і не могло бути, зважаючи на ті цікаві теми з козацької старовини, які подав Срезневський, нібито з „народніх уст“. В 30-х роках, як каже Пипін, нікому не спадало на думку перевіряти автентичність матеріалу в збірках Срезневського. „В первое время не было никакой мысли о возможности подделки. Думы из книги Срезневского переходили в сборники других авторитетных собирателей; так Максимович во втором сборнике своих песень, выходявших вслед за первыми книжками „Запорожской Старины“, воспользовался ее материалом; она цитировалась учеными, содействуя славе малорусского народного эпоса“¹⁾. Але з появою інших збірників пісень, з сумнівними методами запису і збирання матеріалу, особливо з часів „Основи“, починають чути голоси скептицизму і недовіря до автентичності дум і пісень, вміщених у збірках Срезневського. І найгостріше починають критикувати „Запорожскую Старину“ старі почитувачі і прихильники молодих праць Срезневського, що на світанні своєї літературної роботи зазнали великого впливу „Запорожской Старины“. М. Костомаров, гостро критикуючи хибі етнографічних збірок Срезневського, разом з тим мусів критикувати і свої молоді літературні спроби, свої „заблуждения юности“, навіяні впливом „Запорожской Старины“. В листі до Корсуна від 10-го лютого 1880 р., критикуючи свою драму „Переяславська ніч“ за фальшивість історичну, виливає він запізнені жалі на своє нерозважне довіря до етнографічних праць Срезневського. „Фальшивость эта произошла от того, что я тогда находился под зловердным (в научном отношении) влиянием таких псевдоисторий, как Истории Руссов, приписываемая никогда не сочинявшему ее Конискому, и таких сборников псевдонародных произведений, как „Запорожская Старина“ Срезневского. Много вреда наделал малорусской истории и этнографии этот человек, прости ему боже (он теперь при смерти); он, конечно, сам сознает грех свой и удаляется не только от повторения его, но даже избегает разговоров и упоминаний о его „Запорожской Старине“, однако мужества и честности у него не хватает, чтобы решиться, во имя истины, публично сознаться (sic!) в том, что все выдававшееся им за историческую и этнографическую правду, была ложь. Мой Богдан Хмельницкий очищался, очищался от этого навоза, попавшего туда в избытки, благодаря доверию к добросовестности и учености Срезневского, и все-таки до сих пор совершенно не очистился. Срезневский, не только печатал фальшивые стихи, выдавая их за народные песни и думы, но даже подставлял и сообщал фальшивые летописные повествования“²⁾. З листа від 10 лютого 1880 року. Але ще

¹⁾ А. Н. Пипин. История русской этнографии. 1891. Т. III - й, ст. 100 — 101

²⁾ Оригінал листа переховується в Пушкінському Будинкові в архіві О. Корсуна.

раніше, до цих емоціональних виступів 1874 року у своєму відомому виданні „Исторические песни малорусского народа“ Антонович і Драгоманов зробили спробу науково довести фальшованість більшості матеріалу в „Запорожской Старине“, тільки, на жаль, не подали всього матеріалу, яким вони користувалися при аналізі¹⁾. У докладній рецензії на цю збірку в „Вестнике Европы“ М. Костомаров, погоджуючись з основними твердженнями видавців, додає ще й свої, вже не емоціональні, а наукові міркування про підробку окремих дум²⁾. В наш час погляд цей не змінився, і дослідниця козацьких дум К. Грушевська в своїй, уже згадуваній, розвідці вважає можливим цілі випуски „Запорожской Старини“ визнати за одну „грандіозну містифікацію“ (Ст. XXXV).

Основні твердження, що дали привід закинути Срезневському фальшування усних зразків, зводяться в основному до таких положень: 1) В пізніших публікаціях і записах дум та пісень не зустрічаємо таких, як у Срезневського. 2) Велика подібність цих, не записаних пізніше, дум до таких матеріалів, як „История Русов“. 3) Не досить штучно зроблена контамінація окремих дум, що становлять собою просто уривки з різних записів народніх. 4) Нарешті, уже пізніше, в роботі К. Грушевської, бачимо перші цікаві спроби дати стилістичну аналіз фальсифікації, підкреслити ріжницю їх від стилю народніх дум. Але треба сказати, що тут зроблено дуже мало, і „Запорожская Старина“ з цього погляду жде ще свого дослідувача. Мусимо признатись, що критика текстів Срезневського ішла покищо по лінії найменшого опору, натрапляючи просто на хлоп'ячі помилки проти народнього стилю, що впадають в око навіть малопідготовленому дослідувачеві, особливо гріхи проти української мови, яких густо находимо у текстах Срезневського.

Нас цікавлять ці фальсифікації не тільки своїми промахами, чи малодінністю науковою (з погляду етнографічного), але тими тенденціями літературними, що виявилися в них, тими стилістичними особливостями, що позначаються в цих фальсифікаціях — словом цікавлять нас, як факт літературний, як типове явище в розвитку, перш за все, романтичної школи, з її особливими тенденціями і психоідеологією. З погляду історико-літературного, ці явища в історичній перспективі набирають іншої ваги і, поставивши проблему в такому плані, можливо, що нам доведеться пристати до ентузіазму Костомарова, принаймні зрозуміти його, як і інших сучасників, захоплених „Запорожской Стариной“, і не погодитися з обуренням поважного історика й етнографа, що на схилі літ картав себе за „гріхи молодости“.

¹⁾ Антонович и Драгоманов. Исторические песни малорусского народа. К. 1874 Т. I, ст. XVIII — XXXII, стр. 159-163; т. II. 1875, ст. VII-VIII.

²⁾ Н. Костомаров. Историческая поэзия и новые ее материалы. „Вестник Европы“, 1874, грудень.

Бо вже факт виключного успіху „Запорожской Старини“ і її ще не зваженого впливу на стиль і тематику наших молодих романтиків змушує нас пильніше приглянутися до прикмет цих збірок і, перш за все, до літературної їх стійности. Метода історико-літературного досліджу тут радикально розходиться із завданнями аналізу етнографічної, ставлячи, очевидно, своїм завданням не так зважати на самий факт фальшування народніх дум, як на стилістичну типовість цих пам'яток, на відповідність їх до приписів романтичної поетики — це перше, і друге — вияснити ті літературні стимули, вимоги літературної теорії, що до них доводилося підтягати зразки „народньої творчости“. Тільки даючи освітлення фактів в такому плані, ми зможемо усвідомити собі причину безсумнівного впливу „Запорожской Старини“ на тематику і стиль наших поетів-романтиків 30-х і 40-х років.

Але перш ніж перейти до аналізу матеріалу, доцільно буде спинитися на принципіальних питаннях, зв'язаних з фальшуванням народньої творчости, кинути погляд на цей, безперечно типовий факт в ширшому, навіть світовому масштабі. Як відомо, факти фальсифікації пісень і взагалі народньої творчости були явищем органічним у розвитку всесвітньої літератури наприкінці XVIII і на початку XIX століття. І мало того, не тільки поширені були, але позначалися на тенденціях цілої літературної школи, викликали цілу гору критичних розвідок, підносили ряд нових тем і форм, що ставали зразками для наслідування, стилізації і т. д. За прикладами, очевидно, не доводиться ходити, згадавши хоча б Макферсонового „Осіяна“ в Англії, знаменитий „Краледворський рукопис“ та „Суд Любуші“ в Чехії, збірник „Гусля“ Мериме і той потужний інтерес, що зростав навколо них у всесвітній літературі. Історико-літературна доля цих пам'яток нагадує дуже про-речисто історію нашої „Запорожской Старини“ — спочатку загальне захоплення, далеко сильніше ніж від пам'яток справді народніх; далі, після довгого іноді панування на літературній арені, несміливі скептичні голоси і, кінець - кінцем, „разоблачение“, виявлення фальсифікату, і, головним чином, тоді, як ці збірки виконали свою роль, запліднили літературу новими темами і стилістичними елементами, як вони уже вичерпали себе до кінця. О. М. Пипін у розвідці „Подделки рукописей и народных песен“, так висловлюється про історико-літературну зумовленість фальсифікатів. „Была эпоха смутных исканий нового литературного содержания: среди господства известной школы с определенными сухими і, в конце-концов, неудовлетворительными формами, — каков был в данном случае псевдоклассицизм, — чувствовалась потребность в свежей поэзии, стремление дать право тому оригинальному преданию, которого отголоски еще хранились в народной памяти; старина уже привлекала внимание археологов, но, когда этот инстинкт захватывал действительного поэта, в резуль-

тате являлись песни Осиана, и хотя уже вскоре подлинность этих песен была подвергнута сомнению, они составили эпоху в развитии европейской литературы". В такому ж тоні говориться і про літературну вагу „Краледворського рукопису“ і про „Суд Любуші“. „В обоих случаях цель очевидна: было платоническое стремление послужить возникавшему тогда национальному возрождению чешского народа, поднять народное чувство напоминаниями о славном прошедшем, и для этого последнего могли в особенности действовать какие-нибудь поэтические произведения этой старины, но их не было — и они созданы были фальсификацией... Но если Любушин суд и Краледворская рукопись не были произведениями древности, они были очень любопытным произведением чешской поэзии второго десятилетия нашего века и вместе отражением тех понятий о поэтической старине, какие тогда господствовали“¹⁾).

Ця влучна характеристика, перш за все, історико-літературного характеру, особливо підкреслює такі положення: 1) історичну зумовленість появи таких фальсифікацій, що відповідають змаганням тої літературної школи, що на своєму прапорі піднесла гасло народності, 2) цікавість цих пам'яток, як типових явищ літературних того часу, коли вони виникли, 3) виразний вплив цих пам'яток на літературу оригінальну. Це підказує і нам методу аналізу матеріалу „Запорожской Старины“ в її фальсифікованій частині.

В попередній статті вже говорилося про фольклорні захоплення гуртка Срезневського і в першу чергу самого Ізмаїла Івановича, особливо історичною пісенністю. З їх листування можна виразно бачити, що ентузіазм молодих романтиків від свіжо записаної думи чи від прочитання невідомого ще уривка „Истории Руссов“ мав дещо інший тон, ніж інтерес ученого етнографа при винаході нових пам'яток усної творчості. Захоплення це мало безперечно естетично-літературний характер, впливало, перш за все, на фантазію поета і поривало його до нової творчості, до нових тем. „Если бы явился между малороссиянами гений, подобный Вальтер-Скотту, то я утвердительно говорю, что Малороссия есть неисчерпаемый источник для романов „исторических“. От формула з наведеної вже цитати, яка найбільше відповідає чи пояснює ставлення наших романтиків до народної творчості. Це невичерпне джерело для творчості — перш за все, матеріал для реалізації на національному ґрунті філософії і теорії романтизму про скарби „національного духу“, що криються в глибинах народніх, що говорять про героїку національної давнини, про її чарівний і такий несхожий з сучасністю колорит. Ми вже казали

¹⁾ А. Н. Пыпин. Подделки рукописей и народных песен. (Памятники древней письменности. СХХVІІ). 1898, ст. 18 — 19.

про те, що літературна робота наших піонерів романтизму виходила з двох джерел — з творів європейської літератури і національного фольклору, що змішувались у практиці поетів, надаючи стилізований народний колорит першим літературним спробам, але ускладнений сторонніми літературними традиціями. Непоказна постать кобзаря XIX століття, цього, за термінологією романтиків, „носія національних святощів“, у сприйнятті екзальтованої фантазії підноситься до величної постаті давнього скальда, вішого співця, в якому не важко помітити типових прикмет англійського Осіяна. В передмові до першого випуску „Старины“ І. Срезневський дає такий уявний стилізований портрет козацького кобзаря“.

„Убеленная летами голова его покоится на изголовьи могилы, готовой принять его в свои недра ; его надежды исчезли, будто дым сновидений ; но в его душе осталась еще одна усада — то воспоминания минувшего, то звуки бандуры, их возбуждающие; и взоры его, прежде пылавшие буйным пламенем воинственности, теперь померкшие, испепелившиеся, блистают слезой печали о минувшем; и голос его, уже увядший, тихий, едва внятный, оживляется мужает повтория в унылых напевах предания своего времени, своего поколения...“¹⁾.

Не важко пізнати в цьому образі не етнографію правдивого кобзаря, а романтичну фігуру, таку відому у польських поетів 20-х років (Б. Залеський, С. Гошчинський, Т. Падура і ін.) і пізніше так спопуляризовану в українських поетів (Шевченків „Перебендя“, кобзар у Метлинського, у Руданського, Щоголева, Куліша і ін.).

Репертуар цих „свідків слави дідівщини“ має звичайно відповідний характер, що задовольняв усталеним і сприйнятим органічно стильовим ознакам романтичних уявлень про старовину.

„В песнях и думах запорожских вы не найдете ни чопорного сладкогласия, ни изнеженности чувств, ни роскоши выражения. Нет! В них все дико, подобно дубровам и степям, воспринявшим их на лоно свое при рождении, — все порывисто, подобно полету урагана степного, под глухие завыванья которого они взлелеяны, — все бурно, подобно минувшей жизни Запорожья“²⁾.

З такими апіорними уявленнями підходили наші романтики до народної творчості і, зрозуміло, що в багатьох пунктах виявлені матеріали не могли задовольнити їх, про що, між іншим, сповіщає кілька разів Срезневський в листах до матері, розчаровуючись тими відомостями, що він їх здобував від живих і реальних кобзарів. Найбільше, звичайно, розчаровувала відсутність

¹⁾ „Запорожская Старина“. Изд. Измаила Срезневского. Х., 1833. Ч. I, ст. 12 - 13.

²⁾ „Запорожская Старина“. Op. cit., ст. 11.

спогадів про найпоетичнішу добу козацтва перед Хмельниччиною в XVI столітті і вражала бідність відомостей поруч високо-талановитої фальсифікації Гр. Полетики, поруч „Истории Руссов“, що в героїчних тонах і дуже докладно розповідала про найдавніші події козацького лицарства і якою так захопився гурток Срезневського, як це видно з листування. Немає сумніву, що Срезневський і його приятелі вірили в автентичність „Истории Руссов“ і тому були переконані в існуванні дум і пісень про найдавніші часи Запорозької Січі.

Тому то у тісному зв'язку із змістом „Истории Руссов“ з'являються в першій часті „Запорожской Старины“ „думи“ чи „пісні“ про напівфантастичні події XVI століття, як „Надгробная песнь Свирговскому“, „Убиение Серпяги“, „Дары Батория“ і т. д., все теми, матеріал для яких можна було здобути або з „Истории Руссов“, або з польських хронік, або з літописів, що їх, безперечно, знав Срезневський і інші його приятелі. Потреба підживити „сухие летописи“ була цілком законною і зрозумілою в романтичних традиціях — „Я к нашим летописям охладел, — писав Гоголь до Срезневського — напрасно силясь отыскать в них то, что хотел бы в них отыскать... И потому-то каждый звук песни мне говорит живее о прошедшем, нежели вялые и короткие летописи, если можно назвать летописями не современные записки, но поздние выпуски, начавшиеся уже тогда, когда память уступила место забвению“¹⁾. В такому ж тоні висловлюється в передмові до першої частини „Запорожской Старины“ І. Срезневський.

„Летописи украинские повествуют только о подвигах сего народа, касаясь очень редко до внутренней жизни его, и самые даже подвиги описывает иногда кратко, иногда неверно, сбивчиво, часто противоречия одна одной... Эта бедность истории запорожцев в источниках письменных заставляет наблюдателей искать других источников — и они находят для своих исследований богатый, неисчерпаемый рудник в преданиях народных“ (Op. cit., ст. 6).

Оця потреба висвітлити „внутренню жизнь“, потреба, що спонукала приятелів Срезневського та і його самого під свіжим враженням від читання літописів планувати поеми, романи, повісті про героїчних козаків, ця потреба, очевидно, спонукала авторів і до фальсифікації народніх дум.

Цікавість до тем XVI століття, крім привабливості давнини, про що писав і Гоголь в цитованому вже листі, могла бути навіяною ще й сторонньою польською літературною традицією. Поети типа Б. Залеського, Т. Падури і інші з національного патріотизму виключну увагу віддавали темам козацької історії до повстання Хмельницького (лотра — як узиває його Залеський),

¹⁾ В. Н. Срезневский. Николай Васильевич Гоголь в переписке с Измаилом Ивановичем Срезневским. Op. cit., ст. 756 — 757.

звертаючись найохотніше до легендарних часів мирного співжиття козаків з польським шляхетством, коли за словами Падурі —

„Одна мати, одні хати,
Разом в полі ставав кіш;
З ляхом билось, з ляхом жилось,
В однім горшку прів куліш“.

(„Запорожець“)

В 20-х роках Б. Залеський опублікував ряд історичних віршів, дум, пісень з темами близькими до „Запорожской Старины“, як, напр., : „Виправа Хотінська“, „З могили Савур“ (про першого гетьмана запорозького), „Люлі немовляті Івоні“, „Чайки“ (спів запорожців при повероті з виправи морської Конашевича) і т. д. Самі назви і форми, як „пісня запорожців“ у Залеського відповідає номенклатурі в „Запорожской Старине“, так званим, „песням“, як, напр., „Надгробная песнь Свирговскому“, „Надгробная песня Серпяги“, що їх Срезневський відрізняє від своїх дум та які і взагалі своїми жанровими прикметами не мають аналогій в усній традиції.

Залежність їх, як і дум від „Истории Руссов“ з погляду тематичного, очевидна. Як Розковшенка і ін. ознайомлення з цим фальсифікатом спонукало до писання творів, де головними персонажами являються фантастичні гетьмани, як Півторакожуха, так само і тут напівфантастичні епізоди з „Истории Руссов“ переповідаються в стилізованих формах чи пісні, чи думи, при чому стислий зміст якогось абзаца з книжки Полетики приоздоблюється формами народньої пісенної стилістики. В коментаріях і примітках до текстів сам видавець іноді наводить відповідні розділи з „Истории Руссов“ чи з козацьких хронік, що нібито являються простими аналогіями народній пісенній традиції.

Я не думаю, щоб було особливо цікаво наводити на доказ цього твердження ширші зіставлення пісень в „Запорожской Старине“ з названими джерелами, які можна використати з тих матеріалів, що їх подає сам видавець, але ж наведемо для ілюстрації текст із „Истории Руссов“ про війну з поляками Наливайка з думою в першій частині „Запорожской Старины“, „Убиение Наливайка“ і „Битва Чигиринская“.

„Но скоро за сим приходили к гетману известия с городов и поветов, что посланные от него чиновники и товариство поруганы, прогнаны, а многие и побиты поляками, и что войска польские собираются к Черкассам и Белой Церкви в полном вооружении. Посему гетман Наливайко принужденным нашелся собрать и свои войска к Чигирину и стал обозом при реке Тясмине, где, укрепивши стан свой окопами и артиллериею, ожидал начинания от поляков. Они скоро появились в числе множественном под начальством коронного гетмана Жолкевского. *Наливайко сначала*

выставил против них, на возвышенном месте, три белые хрещатые хоругви, т. е. знамена с хрестами, на них вышитыми и с подписью или девизом: „Мир христианству, а на зачинщика бог и его крест“. Поляки насупротив знамен мир возвещающих, выставили на шибенице трех малороссийских чиновников. Богун, Войновича и Сутыгу, от гетмана в город посланных и тогда в виду обоих войск повешенных с надписью: „кара бунтовцом“¹⁾. Немає сумніву, що епізод цей ліг в основу думи „Битва Чигиринская“: „То не хмари по небу громом святим вигрімляють, то не святих вони до бога провожають, — то ляхи у бубни вдають, усе військо своє до купи у громаду скликають, щоб ішли усі до громади на послушанне, слухати гетьмана Жолковського оповідання... А перешедши огороди та шанці робили, ув окріп гармати становили, а поперед гарматами три хрести у землю вколотили. А що первий хрест, то Сомино висить... а що другий хрест, то Богун висить; то Богун висить, шаблюкою лепотить; — а що третій хрест, то порожній стоїть; усіх інших козаків до себе піджидає, козаків оглядає... а козаки гляділи, усі очі вбачали, проміж себе бурковали; три хоругви на зобачення ляхам становили, на хоругвах уговор - рядну писали:

„Вірному православному хрест'янству миром мир, а ляхам ворогам пекельний пир. Кого хрест на того й хрест“. (Ст. 88, 89, 90).

Так само і епізод смерті Наливайка використано знову ж таки за „Историєю Руссов“ (тільки в більш загальній епічній формі, бо „Убиение Наливайка“ побудовано в жанрі історичної пісні, і стилізатор мусів рахуватися з метричними і ритмічними рамцями цього типу пісні і тому не міг передати теми так докладно, як це він робить у думках, не обмежуючи себе там якимись ритмічними формами). В „Истории Руссов“ читаємо: „По приезде гетмана и депутатов в Варшаву, в первую ночь взяты они на квартирах под караул и повержены тогда же в подземную темницу, а по двух днях, без всяких опросов и суждений, вывели гетьмана и с ним Лободу, Мазепу и Кизима, на площадь, и об'явив им вину гонителей на веру Христову, посадили живых в медного быка, и жгли быка того малым огнем несколько часов, пока вопль и стон страдальцев был слышен, а наконец тела замученных в том быку сожжены в пепел“²⁾.

У пісні це представлено далеко епічніше і загальніше, але зв'язок тематичний, безперечно, між ними є.

„А в Варшаві, та на Раді
Та судді судили;
Та в волю спалити
Наливайка присудили.

Присудили Наливайка,
Та ляхи спалити,
Присудили козаченьки
Ляхам відомстити“.

(1, 41 — 42)

¹⁾ „История Руссов“. Соч. Георгия Кониского. М. 1846. Ст. 36 — 37.

²⁾ „История Руссов“. Оп. cit. Ст. 39.

Такого роду користування творами, як „История Руссов“ зумовлювало не тільки вибір певних тем, але й відбивалося, в деякому відношенні, на стилі фальсифікації. Вдягаючи тексти напоєні ідеологією і патріотичними емоціями українського шляхтича в форми стилізованої пісні, чи думи, фальсифікатор вводив поетичні формули і символи, які не зустрічаються в автентичних українських думках. І ця, перш за все, ідеологічна підкресленість відрізняє фальсифікати від дум. Звернімо, наприклад, увагу на формулу „Україна“, в якому значінні вона уживається в фальсифікаціях. Тут насамперед відтіняється поняття „України“, як політичного цілого, як національного організму:

„А із низу хмара стягала,
Що ворогів ключа набігала,
По Україні тумани клала:
А Україна сумувала,
Ой Україна сумувала,
Свого гетьмана оплакала...“
(1, 32).

„Ой у Раді та рядили,
Як на Польщу стати,
Та на Раді присудили
Вкраїну єднати...“
(Подвиш Лободы. 1, 53)

„Як Вкраїну тії ляхи
До себе єднали;
Тоді наші з паном Іваном
В похід виступали...“
(1, 57)

... то не хан татарський на Україну військо своє насилає, щоб воно Україну, рідну мати нашу, безневинно пліндрувало“.

(Дары Батория. 1, 77)

Ріжниця між автентичними думками і стилізаціями виступає дуже виразно. В думках оригінальних „Україна“ уживається, як географічне означення, і може тільки у виїмкових випадках — переходячи до натяку на означення краю, як, напр.:

„Зажурилась Україна, що ніде прожити,
Гей витоптала орда кіньми, маленькі діти...“

Найчастіше зустрічається термін „Україна“ (особливо в думках про Хмельниччину), в значінні географічному, як певна територія з постійними стабільними епітетами — „на славу Україну прибувайте“, „тоді Хмельницький на славу Україну прибував...“, „Що тепер у вас, на славій Україні, слышно...“

В таких же випадках, де про Україну мовиться, як про національну або політичну одиницю, там виступають в народніх думках інші гасла, як, напр., — „Віри християнської на поталу не дайте“, або „козакам козацьких порядків подавати, за віру хри-

стіянську достойно праведно стати". Ріжниця між поглядами козацької старшини часів Хмельницького і освіченого патріота, шляхтича XVIII - го віку, зовсім виразно виступає. Поняття національності поза класовими інтересами старшини, як відомо, дуже туго прививалася і самому Хмельницькому, а тим більше рядовому козацтву. Ріжниця між обсягом політичного світогляду в фальсифікаціях і оригінальних думках виявляється особливо в думі про смерть Богдана Хмельницького, власне — у його заповіті, що він оголошує перед старшиною. У підробленій думі читаємо таке: „Богові звісно, та й люди знають, як я *Вкраїну вправляв*, як з-під кормиги лядської свобожав... Тільки прошу вас, панове молодці, *спочинку на Україні не рушати*, розумом себе управляти та усім у одно стояти". (11,42.)

В думі оригінальній читаємо щось інше:

„Прощу я вас — добре дбайте:
Собі гетьмана настановляйте...
Вже ж я од часу хорію,
Міждо вами гетьмановати не здолюю;
То велю я вам между собою
Козака на гетьманство обрати,
Буде между вами гетьманувати,
Вам козацькі порядки давати..."¹⁾

Цей приклад ідеологізації оригінальних дум заведенням формул, що могли б вирости в обстановці XVIII і початку XIX століття, являється не одиноким чи випадковим явищем, а типовою рисою подібного роду фальсифікацій. Це можемо навести, як приклад такої модернізації оригінальних дум, формули про козацьке вільнолюбство, про козаків, як незалежний нарід, що свободу цінує над усе. Ця формула витворила цілий ряд епітетів, що мали означити таку незалежність козака. В уявленнях автора „Истории Руссов" і поетів початку XIX-го століття слово „козак" являється синонімом свободи. Ця тенденція особливо підкреслена і в думках „Запорожской Старини". В фальсифікованій думі „Дари Богданка" — король Баторій засилає козакам клейноди, застерігаючи їх слухати його наказів і йти на турка, загрожуючи, в противному разі, наслати на них страшну хворобу, а козаки ніби відповідають йому так:

„Оце ж нам король Польщі великий подарок-дар дарує, а не послужим ми йому вірою і правдою, то й хворобою, бач, якоюсь порадує. Якою ж би то хворобою? Чи не слободою? Та як би вже оттою хворобою, що слободою, то усім би нам, товаришам козакам, інших дарів і не треба." (1,80).

Зрозуміло, що таке абстраговане лицарське розуміння „свободи", не зв'язаної з конкретними козацькими інтересами, річ

¹⁾ Антонович и Драгоманов. *Op. cit.* Т. II, ст. 119 — 120.

зовсім не властива оригінальним думам, а є наслідком того зромантизованого козацтва, що так опукло змальоване, з цього погляду, в „Истории Руссов“.

Переходячи тепер до чисто літературних ознак фальсифікацій, до того, в який спосіб модернізували творці їх усну літературну традицію, мусимо звернути, перш за все, увагу на стилістичні трафарети, що найчастіше зустрічаються в фальсифікатах. Стилізаторські тенденції, стилізації завжди різняться від оригінальних підкресленістю певних, найбільше вдатних, на смак стилізатора, літературних особливостей оригіналу, різняться нахилом до утрирування стабілізованих прикмет народньої пісні, чи думи. І в цьому можна вбачати певну творчу ініціативу авторів — сугестуючи, згущуючи типові риси пісні, роблячи їх стабільними, вони разом з тим уводять ці тенденції в широкий літературний обіг, чи ужиток і, таким чином, вносять свою данину в розвиток певного стилю. Розглядаючи такі стилістичні трафарети в „Запорожской Старине“, не можна не помітити тенденції використовувати символіку історичної пісні саме в тій частині, де вона відповідає романтичним уявленням про героїчну епоху козацтва. До таких улюблених і ефектних символів разом належить образ гри на сурмах і бубнах, що стають в „Запорожской Старине“ правдивим *loci communі* майже всіх дум і пісень.

„Ой у городі, у Черкасі
Сурми засурмили...“
Ой у городі, у Черкасі
Бубни забубнили...
(1,27)

„Ой голову йому рубали,
Та на бунчук вішали,
Та в сурми вигравали
З його глумували...“
(1,32)

„А за ними йдуть мало-мало не три тисячі,
Усі хоробрі товариші запорожці,
На кониках вигравують,
шабельками блискають,
у бубни вдаряють...“
(1,107)

Другий улюблений трафарет фальсифікацій — це гро ми гармат батальний образ, що, так само, відповідав тенденціям романтичного стилю.

„Ой у городі Могилеві
Димом потянуло,
Як те військо запорозьке
З гармат та ревнуло...“
(1,37)

„Привертали козаченьки
 Порані до Случі,
 Та з гармати густовали
 Католиків звучи.
 А ляхи й почули
 Ув одвіт ревнули;
 Бодай же їм тяжко важко,
 Що вони ревнули.
 Що вони ревнули,
 Біду провіщали“...
 (1,41)

Типовою особливістю фальшованих дум і пісень є орнаментування епічного викладу народньої думи, що в дуже рідких випадках одбігає од суворої фактичної переповіді змісту, ефектними образами, пейзажами, закроеними в чисто романтичному стилі. Мотив бурі на морі з думи про „Олексія Поповича“ використовується в тих чи інших сполученнях мало не в усіх думах „Запорожской Старины“. „Із-за гори хмара виступає, виступає вихожає, до Чигрина громом вигримляє, на українську землю блискавицею блискає“. (1,87). „А злая буря все більш виступала, та все зліш громом п небу торохкотала, а блискавка між хмарами лискала“... (1,82).

З найпоширеніших епітетів і образів усної традиції найбільшою увагою користаються символи — „орел“ (сизим орликом літав), „явір“, „ворон“ і т. д.

Виразний нахил до повторювання певних кліше, до естетичного добору найулюбленіших образів, зумовлює і характерні прикмети цілого побудовання фальсифікацій. Окремі „пісні“, кінцець - кінцем, складаються з певних стабілізованих формул, іноді досить механічно зліплених одна з одною, без великої уваги до конкретности змісту. Візьмемо для прикладу першу в збірці „Надгробную песнь Свирговському“.

1
 „Ой у городі у Черкасі
 Сурми засурмили;
 Як ляшські комісари
 До гетьмана приходили.

2
 Ой у городі у Черкасі
 Бубни заорали,
 Як ті ляшські комісари
 До гетьмана прибували.

3
 Ой, пан пишний, пан Свирговський,
 А ще другий пан Зборовський,

4
 А ще третій Морозенко,
 А четвертий пан Горленко.
 5
 Що із Волохами турок дереться,
 А із татарами Волох б'ється.

6
 Та Волоські землі руйнують,
 Плюндрують, ще й не милують.

7
 Ой заржали коні, коні
 Та під гору ідучи;
 Заголосили бусурмани,
 Та до Килії ідучи“.

8

От як пан Свирговський
До Килії прибував,
Усіх козаків собирав
Та на Раді прохав.

9

Сизим орликом літав,
Явороньком гнувся,
Деся то я, мої милі браття,
Та й сподінуся.

10

Сподінуся пан Свирговський,
У сирій могилі;
Як козаки біля його
Та загомоніли.

11

Плакала стара баба Грициха,
Мов перепелиха, мов перепелиха;

12

Молода сестра сош - траву ірвала,
Старую питала, старую питала:

13

Чи той сон - трава — козацька сила?
Чи той сон - трава — козацька могила?

14

Ой той сон - трава, голубонько,
Зростився у полі,
Та піймала ту траву недоля,
Та дала моїй доні.

15

Ой, доня ж, доня, моя доня,
Годі сумувати;
Що нашого молодого Йвана
В могилі шукати,

16

У глибокій могилі,
Біля города, біля Килії... і т. д.

(1,27 - 29)

Чи ж не ясно, що більша частина цієї „надгробної песни“ складається з окремих незалежних формул, ремінісценцій пісень, або просто уривків з пісень без змін, як, напр., строфи XI, XII, XIII та й інші? Що історія „пана Свирговського“ зліплена з окремих мотивів і тому виразно різниться від жанру народньої історичної пісні, що, не зважаючи на свою епічну простоту, тримається послідовного переповідання фактів і логічного розвитку теми? Сам видавець почував еклектичність і формалістичність, так би мовити, цієї „надгробної песни“ і в примітках робить застереження: „Эта песня замечательна разнообразием размеров, что меня и заставляет предполагать, что она состоит из отрывков различных песней. Кроме размеров, доказательством сему предположению может быть и различие голосов, на которые она поется“ (1,110—111). Але з таким же правом міг видавець робити застереження і до інших своїх „песен и дум“, в яких ця строкатість, еклектичність, може в меншій мірі, але ж є одною з основних примет. І не дивно, що сучасна дослідниця історичного фольклору К. Грушевська, вказуючи на комбінування різних варіантів дум або утворення цілої з нахватаних звідусіль цитат, як приклад, наводить думу про Серпягу, що склалася з тексту думи про Олексія Петровича і окремих цитат з інших дум¹⁾. Синтаксичні форми фальсифікатів так само різняться від пісенної традиції. Одною із особливостей синтаксичних фальсифікацій

1) К. Грушевська. *Op. cit.* Ст. XXXVII.

є ускладнення простого епічного речення тавтологічними повторами, напр.:

„Тільки ж ворон, ворон
Прилетить до тебе“ ...
(1,47)

або:

„Орлику сизий, сизий орлику,
Молодий Чураку ...“
(1,47)

де виразно виявляється тенденція до збільшення емоційальності мови. На інших особливостях лексичних і синтаксичних, що являються доказом нетрадиційного походження дум, але ж які не мають певної естетичної функції, а є наслідком непідготованості фальсифікаторів, як, напр., невиправдані русизми, неправильне побудування фрази, гріхи проти української словоскладні, на що вже указувалося і в Драгоманова, і в Грушевської, — на цьому не буду спинятися. Для нашого завдання важливо вияснити естетичну та історико-літературну тенденцію фальсифікацій, і тому маємо підстави обмежувати аналізу реченнями. К. Грушевська в згадуваній своїй розвідці, констатуючи велику популярність „Запорожской Старины“, дуже влучно говорить, що цьому успіхові сприяла метода роботи фальсифікаторів — „Тому свавільному толкуванню народньої творчості і тій безцеремонності в обхожденні із записами народніх творів...“¹⁾

Справді, поводження було „безцеремонне“, але в цьому, сказати так, ініціативному поводженні з текстами автентичними не все можна покладати на карб легковажності збирачів і видавців, а є дещо і від навіяння „духу часу“ як ми бачимо, що пояснюють і розміри того реального „ділання“ „Запорожской Старины“ на тематику і стилістику творчості наших поетів-романтиків. В наше завдання не входить показати зараз цей вплив у всьому масштабі як на окремих поетів, так і на окремі твори, важливо підкреслити *типовість* тематичну і стилістичну „Запорожской Старины“ і *принципіальну можливість* її впливу, як одної із перших хронологічно пам'яток романтичного стилю.

Що „Запорожская Старина“ впливала не тільки на пізніші видання пісень, як зазначив О. Пипін, що вона лишала сліди і в літературі, про те свідчать епіграфи з окремих дум і пісень, що їх зустрічаємо не тільки в творах 40-х років, але ж і в 50-х роках. Куліш у своїй ранній поемі 40-х років „Україна“ наводить кілька цитат з „песен“, вміщених в першій часті „Запорожской Старины“.

„Як того пана Йвана,
Що Свирговського гетьмана,
Та як бусурмани піймали,
Та голову йому рубали,

Та на бунчук вішали,
Та у сурми вигравали
З його глумовали“.

(З „Запорожской Ст.“ 1,31 - 32).

¹⁾ К. Грушевська. Ор. cit. Ст. XXXVIII.

В романі О. Стороженка „Браття - близнецы“ (1857) до одного розділу взято епіграфом уривок з думи про „Поход на поляков“ з наголовком „Песня XVI столетия“.

Закряче ворон степом летючи,
Заплаче возуля степом скачучи,
Закуркуют кречети сизі,
Загадаються орлики сизі,
Та все по своїх братах,
По буйних товаришах козаках...

(З „Запорожск. Ст.“ 1,104),

а в своїй відомій поемі „Марко проклятий“, перелічуючи репертуар кобзарів, що співали козакам - хмельничанам, орієнтується на зміст збірок „Запорожской Старини“. І таких слідів безпосереднього використання текстів „Запорожской Старини“ можемо знайти чимало, але це, звичайно, явища другорядні і не так цікаві. Ще Гоголь в наведених вже листах до Срезневського скаржився на те, що в козацьких літописах дуже мало відомостей про найбільше героїчну добу козацтва, про XVI століття. Ця доба, де козацтво виступає справді найбільше в своїй лицарській суті (походи на море, боротьба з татарами і т. д.) повинна була цікавити найбільше поетів - романтиків. „История Руссов“, як найпоширеніший документ, потім відомі праці М. Маркевича, Бантиш-Каменського давали матеріал для поетичних задумів, і в творах Шевченка, Руданського, Куліша, Стороженка дослідники раз-у-раз знаходять сліди лектури цих популярних тоді творів. Алеж треба собі гаразд усвідомити ту міру, в якій поету - художнику можна користуватися прозовими зразками, щоб не надавати особливої ваги подібним аналогіям. Прозові тексти, як би вони були й емоціонально написані, дають дуже мало для деталей художнього змалювання історичної події у вірші чи поемі. Суто фактична мотивіровка літопису не дає матеріалу для змалювання докладного, в художніх засобах викінченого поетичного задуму. Найчастіше про зв'язок того чи іншого художнього твору з історичним текстом можна говорити як про матеріал, що дав схему фабули автору, яку він має розробляти з власної ініціативи. „Запорожская Старина“, навпаки, є спробою художнього відтворення цих історичних подій, та ще під маркою народньої творчості, і тому мала всю перевагу перед історичними працями в можливостях впливати на художні задуми цього роду. Коли звернемось, напр., до історичних віршів Шевченка — „Іван Підкова“, „Тарасова ніч“, „У неділеньку пресвятую“, чи до віршів, присвячених темам з історії гетьманщини — „Чернець“, „Іржавець“ і т. ін., то зможемо одразу, навіть не поглиблюючись в матеріал, занотувати ряд аналогій тематичних і стилістичних. Вірш „У неділеньку у пресвятую“, розповідаючи про обрання Наливайка на гетьманство після

того, як його зрікся Лобода, починається з типових і історично-культурних деталей, що їх знаходимо і в „Запорожской Старине“.

„У неділеньку у святую
У досвітнюю годину,
У славному - преславному
Місті Чигирині,
Задзвонили в усі дзвони,
З гармати стріляли,
Превелебную громаду
До купи скликали...“¹⁾

В „Запорожской Старине“, в пісні „Подвиги Лободы“, маємо такий самий приблизно початок:

„Ой у городі у Батурині
Дзвони задзвонили:
То козаки - гайдамаки
У Раді рядили.

Ой у Раді та рядили,
Як на Польщу стати,
Та на Раді присудили
Вкраїну єднати...“

і далі подається картину зборів козацьких ув обох віршах. Безперечному впливу „Запорожской Старини“, саме пісні „Палей в Сибири“, вона здається не фальшована з другої частини, уліг знаменитий вірш Шевченка „Чернець“, в якому розповіджено історію останніх років життя Семена Палія, що збігається в деяких уступах навіть текстуально. В „Запорожской Старине“ маємо такий початок:

„Високо сонце сходить,
Низенько ложиться;
Ой десь то там Палій Семен
Тепера журиться...“

Високо сонце сходить,
Низенько заходить;
Ой десь то там пан Палій, Семен,
По Сибіру бродить...“

(„Запорожск. Ст.“ 11, 68)

У Шевченка:

„Ой високо сонце сходить,
Низенько заходить, —
В довгий рясі по келії
Старий чернець ходить“²⁾.

Далі в обох віршах виступає мотив зречення Палія від турбот суєтного світу, але разом з тим і велика туга за минулим бурхливим життям.

1) Т. Шевченко. Кобзар: 1925. Ст. 215.

2) Т. Шевченко. Оп. cit. Ст. 179.

„Ой чуро мій, чуро,
Мій вірний Стоусю!
Ой ходімо до капиці —
Богу помолюся.

Ой богу я помолюся,
Святим поклонюся,
Зледащав я понурий,
Стареньким здаюся...“

Пішов пан Палій Семен
Богові молитесь,
Не то богові молитесь,
А не то журиться...“

(„Запорожск. Ст.“ 11, 28 — 29)

У Шевченка:

„Іде чернець у келію
Між стіни німії,
Та згадає літа свої,
Літа молодії....

До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін; чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чітки взяв....

І за Україну молитись
Святий чернець пошкандибав...
(1847¹)

Так само виразні текстуальні збіги находимо між віршами „Гордієнко“ із „Запорожской Старины“ і першою частиною вірша „Іржавець“ Шевченка.

„Запорожці небожата!
Пшениця не жата:
Ой пойдіте оглядіте
Пшеницю зажніте.
Ой хоч підемо оглядати
Не будемо жати! —
Хвалилися запорожці
Полтави дістати.

Що Полтави не дістали,
А вже швед іздався,
На бідную головоньку
Кошовий зостався...“

(Гордієнко. „Зап. Ст.“ II, 71, — 72)

Шевченків „Іржавець“ розвивається як варіація на цю ж тему:

„Наробили колись шведи
Великої слави:
Утікали з Мазепою
В Бендери з Полтави.

¹) Т. Шевченко. Ор. cit. Ст. 179.

А за ними Гордієнко
Кошовий із Січі,
Веде своїх недобитків,
Та плаче ведучи.

Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати
Полтаву дістати.¹⁾

Історичні твори Куліша, особливо раннього періоду, так само в деяких своїх особливостях мають завдячувати матеріалу „Запорожской Старины“; згадати хоч би те, що добра третина його поеми „Україна“ є просто переказ „дум“ і „пісень“ із „Запорожской Старины“. А деякі розділи просто передруковано із „Зап. Стар.“ як 3, 4, 5, 6, 9, 12. Зрівняти, наприклад, початок розділу 5 з думою „Дары Батория“.

„То не вітер буйний по степах вие - завивав; то не хан татарський на Україну своє військо насилав, щоб воно Україну, рідну матір нашу, безневинно пліндрувало, жінок та дівок та добро наше у полон забирало... („З. С.“ 17).

У Куліша цей текст, як і інші, передається майже без ніяких змін:

„То не вітер буйний по степах вие - завивав,
То не хан татарський на Україну своє військо насилав,
Щоб воно Україну, рідну матір нашу...“ і т. д...²⁾

Ці приклади при бажанні можна б було збільшити, навівши тексти з творів Костомарова та інших, але цікавіше виявити місце „Запорожской Старины“ не в зв'язку з окремими творами, а в основних літературних тенденціях цілої романтичної школи. Приглядаючись до того, в який спосіб наші поети-романтики модернізували традиції усної творчості, в яких формах відбувалася стилізація фольклорного їх стилю в літературній практиці, ми знайдемо далеко важливіші принципіально точки збігу із „Запорожской Стариной“. Та риса, що її відзначено як питому прикмету фальсифікацій в „З. С.“ — супроти народньої творчості — ідеологізація символіки і певний естетичний її добір, є властивішими рисами і творчості наших поетів-романтиків. Не являючись прихильником статистичної методи, не маю наміру перелічувати ті стабільні образи й символи у наших романтиків, і, в першу чергу, Шевченка, що ведуть свою генеалогію із „Запорожской Старины“, або являються аналогіями до неї, алеж немає сумніву, що найхарактерніші словесні утворення мають те саме „целеустремление“, що і в „Запорожской Старине“. Наведемо кілька перших-ліпших прикладів — поетичних формул,

¹⁾ Т. Шевченко. *Op. cit.* Ст. 175.

²⁾ П. Куліш. „Україна“. Дума 5. Твори. 1908. Т. I. Ст. 33.

що являються типовими і для Шевченка, і для Куліша, і для інших поетів :

„Було колись на Україні,
Ревіли гармати ;
Було колись — запорожці
Вміли панувати ...“
(Шевченко)

„Обідрана, сиротою
Понад Дніпром плаче ...“
(Шевченко)

„Порадимось, як на турка стати ...“
(Шевченко)

У Куліша :

„Ой у Гадячі середь ринку
Ревнули гармати ...
Не нам, шляхто моя вірна,
Від хлопства втікати !
Ой лискає в чорних хмарах
Зубчаста грімниця ;
Хто ж то в'ється між димами,
Як біла орлиця ?“
(Великі проводи) ¹⁾.

І інші, що їх зустрінемо часто і в „Запорожской Старине“. Особливо повторювані часто формули в „Запорожской Старине“, як „Із-за гори чорна хмара наступає ...“, „Ішли ляхи на три шляхи, а козаки на чотири“ і інші стали в творах наших романтиків правдивими трафаретами. Найбільш ефектні формули „Запорожской Старини“ поширилися і в російській літературі, як, наприклад, прекрасне місце в „Тарасі Бульбі“ Гоголя „и пойдет дыбом о них слава по всему миру....“ взято із того ж джерела, як і стисла лаконічна формула, що її кілька раз повторював Куліш в своїх творах: „Тим то повстала козацька страшенная сила, що в нас, панове, була воля і думка єдина“... і т. д... До того ж не треба забувати, що „Запорожская Старина“ починає ряд стилізацій під козацькі думи, де підроблюється синтаксичні і ритмічні особливості цього роду творчости, находячи своє продовження в творчості Куліша, Шевченка, Руданського, навіть прозаїків, як О. Стороженко, що в своїй повісті „Сотник Петро Серп“ дає стилізацію козацької думи.

Цілий ряд явищ лексичного, образного одбору з певними тенденціями ідеологічними й естетичними, чим позначається робота наших поетів - романтиків, була почата видавцями „Запорожской Старини“, що зрештою призводила до руйнування фабульності епічної поезії, даючи натомість безсюжетну історичну лірику, де стрижень теми густо повивається патріотичними фор-

¹⁾ П. Куліш. Твори. (Руська письменність). Т. I. Ст. 180.

мулами про Україну, про її боротьбу за свободу і т. д... Такими є історичні поеми Шевченка і ще в більшій мірі твори Куліша, як „Великі проводи“, „Настуся“, „Солониця“ й інші, де стилізаторські нахили покривають, як і в „Запорожской Старине“ конкретність змісту, і найбільше „ощутимими“ являються окремі закінчені формули, loci communes а не зміст, як, напр., початок „Дунайської думи“.

Тихо Дунай, тихо
Несе чисту воду;
Задивилися діброви
На свою уроду.

Тихо Дунай, тихо
Жовті піски мие,
Погляну я по берегах —
Моє серце ние:
Де, думаю, батьку,
Твої рідні діти*... і т. д.¹⁾

Зрозуміло, що вірш складається з окремих формул епічних, повторювання яких, власне, ніяк не може сприяти розвитку теми, а навпаки. Потребу стилізації, свідомого підроблення під народний стиль Куліш пояснював у передньому слові до своєї поеми „Україна“ так.

„Думалось то так, щоб познаходить думи про всіх наших гетьманів та й зложити з них таку книжку, як Гомерова Іліада. Де вже я ні виїздив по Україні, кого вже не розпитував; але ні, нема пісень про всіх гетьманів: позабували вже деякі самі й бандурники. Отож я, поміркувавши сам собою добре, як би добавить тії пропуски, згадав усе, що чув про козаків од самих бандурників і старосвітських людей; згадав усю старовину, що позаписувано в літописах, як, що і коли діялося на Україні; та згадавши усе те, та зібравши всі гадки і думки свої до купи зложив оце старими словеси новії думи про тих забутих гетьманів, та й попритулював їх до кобзарських думок усюди, де вже діди не пам'ятають як співати“²⁾.

В цих словах висловлено те, що говорив пізніше О. Пипін, з наведеної вже його праці. Потреба творити новий стиль, висловити нові ідеї в формах пісні і думи, проблеми стилізації, встали як першорядної ваги завдання для покоління, що, борючись з котляревщиною, пробувало стати на нові шляхи, і „Запорожская Старина“ є один із перших виявів цієї потреби. Не маючи видатних талантів літературних, творці фальшованих дум і пісень не спромоглися на більше, як дати окремі стилізовані формули, іноді механічно і нелогічно з'єднані між собою, але в цих формулах виявилися тенденції стильові й ідеологічні того часу, і тому то ці

¹⁾ Куліш. Оп. cit. Ст. 89 — 90.

²⁾ Куліш. Оп. cit. Ст. 14.

тексти стали за матеріал, з якого виходили поети обдаровані, творячи не тільки форми, але й новий зміст. В цьому і треба вбачати історико-літературну вагу поетичної частини випусків „Запорожской Старины“.

Звичайно, цими зауваженнями далеко не вичерпуються всі питання, зв'язані з проблемою фальшування пісень. І перш за все немає відповіді на питання етичного, так би мовити, характеру. Чому саме видавцям „Запорожской Старины“ треба було ховатися за якихось фантастичних бандуристів, а не поставити справу так, як це зробив у своїй передмові Куліш, одверто кажучи про свої стилізаторські тенденції. Делікатне це питання, що ми його могли б обійти, має знову таки свою історико-літературну традицію, упираючись в проблему псевдонімності, що має свої дуже давні традиції. Спеціальне етнографічне дослідження доведе, в якій мірі використано у фальсифікатах автентичні думи — це не входило в наше завдання. Автори дум в „Запорожской Старине“ не спромоглися на викінчені твори і не могли, як справді казати, назвати себе уповні авторами. Що ж до того, хто саме з гуртка займався фальсифікаціями — то на це почасти дає відповідь сам упорядчик. В примітках до текстів — більшість фальшованих, а не взятих з інших збірників пісень і дум має нотку — „Списано со слов бандуриста“, і часто додається — „Варіант доставлен И. В. Росковшенком“.

Таким чином, упорядчик покладав у більшості відповідальність на себе, не обвинувачуючи інших, бо посилання на бандуриста є не що інше, як літературний прийом, і згадає ще І. Розковшенка. А коли пригадати наміри Розковшенка писати „думи о гетмане Перевязке, о гетмане Полторакожука“ і т. д., то треба пошкодувати тільки, що ми не маємо під руками рукописів цих творів. Можна напевне сказати, що вони і стали матеріалом для дум, „списаних у бандуриста“. Цікавий приклад співробітництва приятелів дає цитована вже „Надгробная песнь Свирговскому“. В нотатці упорядчик одзначає, що дістав її від Розковшенка в не повному списку, тому доповнює її куплетами, записаними у бандуристів — „В первом списке недоставало куплетов: I, VII, VIII, XI і XII“. — Коли ми поглянемо на куплети, що їх увів Срезневський, то побачимо, що вони не тільки конкретизують зміст пісні, а навпаки — роблять його більш механічним, більш формальним.